

RECENSIONS

Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, *Diplomatari de la Catedral de Vic. Segles IX-X* (Lliurament núm. 3), Vic [1984], 273-392.

Aquest tercer lliurament conté la transcripció de cent quaranta-cinc documents, datats entre el 3 d'abril de 960 i el 7 de novembre de 980 (números 325 a 469 de la recopilació). La immensa majoria són contractes de compra-venda en els quals es repeteix la pauta *Per hanc scripturam*, després de la invocació del nom del Senyor i de la presentació dels dos actors amb la fórmula «Ego... venditor sum tibi..., emptori». Només en tres casos la pauta esmentada s'aplica a permutes (números 345 i 448, en singular, i núm. 383, en plural). Altres tres vegades és emprada per a donacions (números 352, 356 i 426), i una sola vegada per a acte d'empenyorament (núm. 419). En els altres casos, la fórmula predominant és la de *Placuit in animis nostris*, usada tant per a permutes (números 325, 329, 342, 344) com per a donacions (números 326, 450); en tots dos casos la mateixa fórmula pot ésser allargada amb *Manifestum est enim quia sic placuit...* (núm. 340 i 371 per a una permuta; números 339, 349, 360, 364, 368, 432, 440 per a donacions) i encara una mica més amb *Certum quidem et manifestum est quia placuit...*, usada per a donacions (números 328, 437, 439, 444); i si sembla que hom no se'n serví per donar fe de permutes, sí en canvi per certificar darreres voluntats (números 370 i 455). En els documents destinats a tals certificacions es troba el ventall més ampli de possibilitats formulàries i així quan es tracta de la declaració dels marmessors, aleshores també anomenats «elemosinariis», trobem tres vegades una pauta que, tot i les variants, presenta una clara unitat bàsica: *Ego... (nos) (simul) qui sumus (tutores vel) manumissores (elemosinariis)...* (números 327, 425 i 447), dues altres la fórmula que comença *Conditiones sacramentorum...* (328 i 346) i només una un *Breve de ipso habere...* (363); quan, en canvi, es tracta d'una declaració directa de la darrera voluntat feta pel mateix interessat, el text és divers ja de bell començament si es tracta d'un malalt (*Ego... reiacens in lectulo...*) (387) o d'una persona en bon estat de salut (*Ego... gracia Dei omnipotentis virtute...; Ego... dum sanus sum in corpore...*) (números 403 i 458, respectivament).

Hi ha, però, en el lliurament que comentem algunes peces que salten per damunt dels formularis. Els números 404-409, per exemple, són els documents relatius a l'episodi de la restauració de la dignitat metropolitana de Tarragona en la persona de l'abat Cesari de Santa Cecília de Montserrat, íntegrament transcrits, igual com tots els altres d'aquesta col·lecció. Des d'un altre punt de vista és interessant la darrera voluntat del levita Audegar, perquè la distribució de deixes a esglésies i monestirs tant del sud com del nord dels Pirineus, fins a Narbona, dibuixa la pàtria d'un vigatà l'any 961 (núm. 328). El núm. 413 conté l'inventari dels béns mobles de la seu de Vic l'any 741, entre els quals es troben els llibres; en aquest camp podem assenyalar la signatura d'un «Wilielmus levita et caputscole» en un document de 960, però no m'atreveiria a assegurar que tant personatge com càrrecs pertanyessin a la seu de Vic (número 328).

La riquesa tant d'antropònims com de topònims és fora de ponderació. La presència de paraules o d'expressions catalanes, que havia ocupat la nostra atenció en tractar dels lliuraments anteriors, no la tindrà aquesta vegada perquè aquest aspecte ha estat objecte de la meua aportació al II Congrés Internacional de Llengua Catalana, sota el

títol de *Català abans de l'any mil*. Un altre fet ens ha cridat l'atenció: la coincidència en algun cas entre el notari i el lloc al qual fa referència el document; així, per exemple, el «Bradilus sacer», que signa sis actes (núms. 331, 375, 382, 414 424 i 425) sembla particularment relacionat amb Taradell, car quatre d'aquests hi fan referència (el primer i els tres darrers).

No diem res de nou en recordar que el llatí d'aquests textos no és precisament el dels clàssics. Hom, doncs, no pot plantejar cap problema pel fet de trobar-se amb construccions clarament incorrectes. Però més d'una vegada resta el dubte de si la paraula que hom llegeix és la que conté el document transcrit o és més abans una falla humana de transcripció. Hom dubta, per exemple, de si el «placuis» de la pàgina 285, document 339, línia 2 (en endavant juxtaposaré les tres xifres, bo i separant-les només per mitjà d'una ratlla inclinada) és a l'original o si hi ha «placuit»; a 288/339/2 «advenis» no ha d'ésser «advenit?»; a 291/9, «duam» o «dum»; a 306/365/12, «resonast» o «resonat?»; a 307/367/15, «aurente o «auriente?»; a 307/367/16, «trorrente» o «torrente?»; a 309/370/2, «quide» o «quidem»; a 310/371/12, «firi» o «fieri»; a 311/372/23, «nono» o «non?»; a 317/380/3, «terta» o «terra»; a 325/391/1, hi ha d'ésser la «i» entre «meis» i «nominibus?»; a 336/404/38-39, «apostolatatum» o «apostolatatum?»; a 340/406/24, «incredulitatate» o «incredulitate?»; a 340/406/29, «suaudeat» o «suadeat?»; a 340/406/35, «ostendereis» o «ostenderis/ostenderes?»; 341/407/6, «coadtat» o «coartat?»; a 358/428/1, «femian» o «femina?»; 366/438/4, «paropia» o «paroquia»? Si es tractés d'un text normalitzat, hom suggeriria de col·locar un «(sic)» després d'una paraula escrita amb grafia anormal, però és més que evident que tal solució no pot ésser ni tan sols considerada possible. Per això, l'única cosa factible sembla ésser la d'extremar l'atenció a l'hora de realitzar les successives revisions prèvies a la publicació de documents tan importants, car, altrament, llur publicació tampoc no oferiria garanties en casos com els dos de 377/450/16, «posiam» i 377/450/17, «posiant», que podrien ésser els precedents del «púguia» o «púguian», tan vius fins fa poc en diversos indrets de Catalunya. El possible estudiós només estarà segur si compulsa l'original, amb la corresponent rebaixa del valor de la publicació.

Si hom té en compte els milers de paraules transcrites en el lliurament que ens ocupa i els comptats casos dubtosos acabats d'indicar, estarà d'acord amb el crític a considerar un gran servei el fascicle al qual ens referim i un gran mèrit tant de l'autor principal com dels qui han contribuït a posar-lo a l'abast dels estudiosos. Una vegada més, gràcies!

Josep PERARNAU

Joseph LEMARIÉ, *La collection carolingienne de Luculentius restituée par les deux codices Madrid, Real Academia de la Historia Aemil. 17 et 21*, dins «Sacris Eru-diri», 27 (1984), 221-371.

Ara fa vint-i-cinc anys el pare R. Barré, en publicar el seu treball sobre els homiliaris carolíngis de l'escola d'Auxerre insistia en la necessitat de fer un inventari dels homiliaris carolíngis per tal d'esbrassar aquest camp i poder classificar les col·leccions que estan a la base d'altres homiliaris o recensions menors.

Sortosament la idea del p. Barré ha fruitat aquests darrers anys, i diversos investigadors han reeixit a trobar o a reconstituir alguns d'aquests homiliaris carolíngis; és a dir, col·lecció d'homilies sobre les epístoles i evangelis del cicle dominical —i fins

i tot festiu— no destinades a l'ús litúrgic sinó a l'estudi, a la meditació, i, potser fins i tot a la predicació. Els autors d'aquestes homilies no acostumen a ser massa originals: depenen dels comentaris dels Pares de l'Església i dels escriptors eclesiàstics, amb un recurs, més o menys personal, als quatre sentits d'interpretació de la Sagrada Escripura.

L'homiliari de Luculenci identificat i editat pel canonge Lemarié constitueix una fita important en aquesta tasca. A la perspicàcia de l'editor cal afegir la importància mateixa de l'homiliari, que ens lliura la clau per a un millor coneixement d'aquest autor anomenat Luculentius —potser és un qualificatiu— fins ara molt mal conegut (vegeu la *Clavis Patrum Latinorum*, núm. 953), i per a mesurar la seva originalitat i la influència.

Fou en identificar una homilia de Luculenci conservada en un fragment litúrgic manuscrit de l'Arxiu Episcopal de Vic, quan Lemarié (*Deux fragments aux archives capitulaires de Vich, témoins des sermons pseudo-augustinien et du commentaire de Luculentius sur les Évangiles*, dins «Revue des Études Augustiniennes», 25 (1979) 85-105) constatà que gairebé totes les homilies de Luculenci conegudes fins aleshores es trobaven en la col·lecció mutilada representada pels manuscrits Aemilianenses 17 i 21 de la Real Academia de la Historia de Madrid. Calia, doncs, considerar aquesta col·lecció d'homilies sobre les epístoles i els evangelis com l'obra del misteriós Luculenci; autor que, a partir de l'anàlisi de les seves fonts literàries, treballà en el trencall dels segles IX-X.

Aleshores Lemarié prometé l'edició de l'homiliari carolingi de Luculenci, conjuntament amb l'estudi dels possibles parentius amb l'homiliari carolingi anomenat de Liverani. El fruit d'aquest treball és la pulcra edició de Luculenci que Lemarié ens ha posat a les mans. L'edició va precedida d'una descripció codicològica, d'una anàlisi litúrgico-estructural, d'un inventari dels testimonis manuscrits de Luculenci, i d'un assaig sobre les dependències literàries de Luculenci i el possible origen geogràfic de l'homiliari. En l'edició es dona l'*incipit* i el *desinit* de cada peça, tot indicant la foliació corresponent a cadascun dels dos manuscrits de Madrid, i també l'*incipit* i la foliació corresponent a la recensió tardana del ms. París, lat. 3829.

Com a complement s'hi publiquen deu homilies senceres, gairebé totes inèdites fins ara, acompanyades del corresponent aparat crític, que són un ventall significatiu de la col·lecció, i ens fan adonar alhora de la corrupció del text.

Pel que fa a l'edició hom hauria desitjat de trobar-hi un índex dels *initia*, que encara la farien més útil. Més opinable resulta l'assaig de l'editor sobre les fonts literàries, i, doncs, sobre l'origen geogràfic de la col·lecció. En aquest darrer punt, que el mateix Lemarié —en el seu primer treball ja preveïa, amb raó, difícil i decisiu alhora— hom hi troba a faltar un treball d'interpretació de les dades aplegades, així com, per contra, constata una mena de precipitació a l'hora de decidir-se per l'origen italià del nou homiliari.

Ja d'entrada la constatació de la minsa representació manuscrita de Luculenci a Itàlia, i la seva manca d'influx en el seu hipotètic país d'origen (p. 236 nota 22), contrasten vivament amb l'àmplia difusió que l'homiliari de Luculenci tingué en els bisbats de l'àrea catalano-narbonesa. En efecte, els dos venerables còdexs de Madrid foren escrits al monestir de Sant Cugat del Vallès a mitjan segle X (vegeu A. M. MUNDÓ, *Entorn de dos còdexs del segle X de Sant Cugat del Vallès*, dins «Faventia», 4(1982) 7-23), i aquest tipus d'homiliari ha deixat una ampla empremta en els homiliaris litúrgics de l'ofici nocturn pertanyents als territoris sotmesos durant els segles IX i X a la seu metropolitana de Narbona, hereva en bona part de la de Tarragona (vegeu R. ÉTAIX, *Quelques homéliaires de la région catalane*, dins «Recherches

Augustiniennes», 16 (1981) 369-379). I és també en aquesta regió on trobem una col·lecció que en deriva, el ms. París, lat. 3829, procedent de Sant Nazari de Carcassona.

En el capítol referent al pretès origen italià de la col·lecció de Luculenci a causa de la seva possible —no demostrada suficientment— dependència de l'homiliari de Liverani, la manca de referència i de comparació amb la recensió de Liverani anomenada francesa —i també catalana (en sentit molt ample)— no deixa de sobtar, malgrat el recurs a l'autoritat del pare Barré (p. 245 nota 54).

Tal com jo mateix he deixat entreveure en un excursus sobre la tradició manuscrita i la influència profunda de Luculenci a Catalunya des del segle x al xv (vegeu *A propòsit del manuscrit llatí 3.806 de la Biblioteca Nacional de París: un homiliari de Vilabertran*, dins *Miscel·lània litúrgica catalana*, vol. 2, Barcelona, 1983, pp. 35-42) són aquests dos punts els qui poden ajudar a resoldre la qüestió. I el mateix amic Lemarié, amb qui he tingut ocasió de parlar-ne, se n'ha fet ressò (vegeu J. LEMARIÉ, *Les homélies pour la Dédicace de la collection de Luculentius et du Parisinus 3829*, dins *Miscel·lània litúrgica catalana*, vol. 3, Barcelona, pp. 44-45).

Sembla doncs, els estudis posteriors ho confirmaran, que cal situar l'homiliari de Luculenci en l'àrea catalano-narbonesa, bé que quasi segurament a l'altra banda dels Pirineus. I resta també per aclarir si la gènesi d'aquest homiliari està vinculada al moviment de creació litúrgica que floreix en aquesta zona als segles ix-x, i que després retrobem a Catalunya.

Com el lector pot deduir del que hem dit, el treball del canonge Lemarié no és solament una aportació important al corpus i a l'estudi dels homiliaris carolingis, sinó que des d'ara és un instrument imprescindible de treball per als medievalistes i liturgistes del nostre país.

Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ

Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII. Establiment del text llatí i edició de la versió catalana del manuscrit del segle XIII de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona a cura de Joan BASTARDAS amb la col·laboració de Teresa GRÀCIA, Lluïsa de NADAL i Pere PUIG I USTRELL (Fundació Noguera. Col·lecció Textos i Documents 6), Barcelona, 1984, 184 pp.

Encara que la intenció inicial del treball potser era altra («... oferir el text de la traducció catalana dels *Usatges de Barcelona* que presenta el manuscrit català conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó...») (7), el volum que la Fundació Noguera ens ha posat a les mans de fet respon «a la reconstrucció de l'arquetip» (40), per a la qual, més encara que el text català, clara traducció i per tant no original, servia el text llatí més primitiu ofert —tot i llurs diferències— pels actuals volums de París, BN, lat. 4792; de Madrid, Reial Acadèmia de la Història, 9-9-7/2005; i també de Madrid, BN, ms. 12691 (26-27). Combinant, doncs, la intenció primitiva amb l'evolució, tenim, encarat en pàgines paral·leles, el text llatí resultant de la col·locació dels tres exemplars acabats d'esmentar i el català del dit volum d'ACA. Per tant, els editors no han tingut cap intenció d'oferir una edició crítica ni del text llatí ni de la citada versió catalana dels *Usatges de Barcelona* (9 i 25), ans només un text el més acostat possible del primitiu, cosa que, no cal dir-ho, contribueix a preparar la futura i desitjable edició crítica. Els mateixos autors qualifiquen el seu treball com d'una «aproximació» a tal objectiu (9).

Aquesta part textual forma el cos del volum (47-161) i és completada amb una substantiva introducció (7-38), amb dues taules comparatives (39-45), amb quatre apèndixs (163-173) i amb dos índexs (175-183).

La introducció ens informa i ens permet de seguir els passos realitzats en la recerca de l'arquetip. Són quatre, indicats en la pàgina 30, i van en la direcció de precisar el contingut primitiu dels *Usatges*, de cercar l'ordre originari dels capítols, d'intentar d'establir el text més primitiu i de precisar alguns problemes connexos (el de les fonts immediates, el del treball realitzat pel compilador i el de l'autenticitat del conjunt). L'exemplar català d'ACA, Canc., *Papers a incorporar, legislació*, caixa 1, núm. 1 (descriu a la pàgina 22) «ens dona el contingut i la disposició originària del codi» (9) i així hom arriba a establir que l'arquetip tenia quatre notes característiques: a) era una compilació o aplec, no pas un cos orgànic; b) existent ja abans de 1131; c) fou aplec realitzat per iniciativa privada i després acceptat per la cúria comtal; d) fou únic, en el sentit que tots els exemplars coneguts deriven del mateix original de forma directa o indirecta. La recerca del material primitiu dels *Usatges* comença pel camí de l'exclusió dels no-primitius: els 139-175 (els 139-140 són clarament una glossa), els 85-90, el 82 i el 63. La recerca de l'ordre primitiu procedeix per passos: els 76-81 i 83-84 han d'anar després del 138; els 80-81 són doble epíleg; els 82 i 85-90, apèndix i els 83-84, afegit o «addenda» (el darrer, potser del segle XI). De més a més, l'ordre actual provindria d'un fet fortuït: un plec darrer s'hauria desenganxat del llibre i hauria estat col·locat entre dos altres plecs anteriors, situació portada al límit en l'exemplar de Madrid, RAH, 9-9-7/2005. Com a conseqüència dels anteriors resultats, hom estableix que l'arquetip era format pels següents *Usatges*, col·locats en aquest ordre: 1-75, 91-138, 76-81 i en apèndix 83-84; en canvi, amb seguretat no contenia el 63; probablement tampoc els 16 i 96; possiblement, era mancat dels 97, 100 i 101. Més encara, sembla que era un volum petit (els *usatges* 76-78 omplien les dues cares d'un foli), escrit a línia tirada amb la mateixa tinta o sense rúbriques. Per això, els tres *Usatges* segurament o probablement no pertanyents a l'arquetip formen en l'actual edició l'apèndix primer (164-165) i tenen en contra de l'autenticitat el fet de no trobar-se en la traducció catalana; els 82 i 85-90 constitueixen l'apèndix segon (168-170), els 145-152, el terç (171-172) i els 139-140, el quart (172-173).

No costa d'establir el text català, del qual el prof. Bastardas afirma que és còpia i no original de la traducció, que la còpia no és contemporània de la traducció, ans aquesta més antiga; que la traducció ací publicada és més antiga que les altres dues ja publicades, que és traducció literal i que fou realitzada a partir d'una còpia molt primerenca de l'arquetip llatí. Per això, les pàgines de text català es limiten a transcriure «amb gran cura» (23) l'exemplar esmentat, acompanyat d'algunes notes explicatives, però sense aparat crític. El text llatí és el dels tres manuscrits que ja coneixem, els quals procedirien de la mateixa còpia de l'arquetip, tot i que tal afirmació presenti dificultats, sobretot en els *Usatges* 100 i 101 (24-25). No hi ha hagut dificultat a establir el text quan el dels tres manuscrits és dèntic, i hom ha considerat «bona lliçó» la coincident en els manuscrits de París i de la Reial Acadèmia de la Història (28) i convincent la coincidència d'un dels tres manuscrits amb el d'ACA, *Còdexs*, 1. El text llatí és acompanyat per l'aparat crític de les variants oferts per aquests quatre manuscrits (el text del darrer, ja publicat per Ramon d'Abadal i de Vinyals).

Quant als altres problemes: la font immediata serien dues compilacions prèvies, cada una dotada del seu pròleg (31) i epíleg. Els *Usatges* 4-59 serien una de les dues compilacions, amb coherència interna i formal i no seria obra de Ramon Berenguer I (cf. 36); l'altra era recull de constitucions de Pau i Treva i el compilador «més

que reproduir les disposicions legals explicava llur contingut i les resumia» (33). Totes dues compilacions serien datables de les dècades de 1120 i 1130. De més a més, hi ha d'altres fonts per als *Usatges*, 54-66, 74-75, 67 i 119 (33-34). El compilador hauria respectat el conjunt 4-59 però, en canvi, hauria retallat de nou les seves fonts per tal d'assolir un ordre temàtic. Contra la interpretació de Ramon d'Abadal, segons el qual els *Usatges* haurien estat sotmesos a una manipulació extrema a fi de fer-los portadors de la teoria del «principatus», Bastardas creu que els *Usatges* no han estat instrumentalitzats i que llur «modernitat ideològica» s'explica perquè reproduïen fonts legislatives contemporànies, del temps de Ramon Berenguer III (*Usatges* 64-66); seria, en canvi, manipulació l'atribució a Ramon Berenguer I, del qual, d'acord amb Pierre Bonnassie, Bastardas creu que només en procedeixen set usatges, el conjunt dels quals seria del temps de Ramon Berenguer III (35-37).

Tot i aquelles petites falles que colloquen tot treball en el pla humà («civitatís» quan hom esperaria «civitates» a la pàgina 90, núm. 60, línies 13-14; «uolerint» per «uoluerint» a la 74, núm. 27, línia 4; o la coma que sembla haver-se esmunyit entre «auri» i «Valencie» a la 70, núm. 23, línia 2) el del prof. Bastardas i els seus col·laboradors deura representar una pedra miliària en el camí vers la clarificació del text original dels *Usatici Barchinone*. Com també era d'esperar, l'estadi al qual amb aquesta publicació ha arribat el problema permet de veure nous passos a fer. En voldríem assenyalar un, perquè el seu estudi podria ajudar a precisar encara la relació amb l'arquetip tant del text català com dels més primitius textos llatins; es tracta de les frases inexistents en la versió catalana ara publicada, que es troben en les còpies llatines a base de les quals és estada feta la publicació del text llatí del present llibre. Així a 58, núm. 7, lín. 5-6 el text llatí té aquesta frase que manca en català: «... nec ad placitos et curias sicut miles...»; a la pàgina 60, núm. 11, línies 4-5 trobo aquest final que no té correspondència en català: «Debilitacio et cedis emendetur per legem secundum solidos denariorum»; a 70, núm. 24, línies 12-13 altra vegada: «... et ibi debent crescere pignora ad laudamentum iudicis illorum...», i encara a la pàgina 86, núm. 46, línies 3-4: «... in omni sacramento debet mittere suo "sciente", excepto in bauzia et in traditione». Són només mostres, sense pretensió de totalitat, però que plantegen, almenys dos problemes: què passà en l'arquetip o en els seus derivats abans d'arribar a l'estadi textual representat pels tres manuscrits de París i Madrid (RAH i BN)? I quina distància de temps pot haver-hi entre la situació dels usatges encara no farcits (text de base per a la traducció catalana) i la dels ja interpolats que acabem de conèixer? (O, dit d'altra manera: a quina situació i per tant a quin punt cronològic corresponen les interpolacions?) L'altre problema que m'abelliria d'assenyalar ací és el de la llengua: és significativa la presència dels «sirà» (61, núm. 12, lín. 6; 71, núm. 24, lín. 7) o «siran» (69, núm. 27, lín. 6) o la repetició de «don» per «dan» equivalent al llatí «dam(p)num» (83, núm. 39, lín. 5; 83, número 42, núm. 2 i 84, núm. 42, lín. 4-5)? Justament per això hauria estat benvingut un índex de mots, almenys catalans.

Josep PERARNAU

Josep PERARNAU I ESPELT, *Els manuscrits lullians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. I. Volums amb textos catalans*. Apèndix: *Inventari d'obres lullianes en català* (Studia, textus, subsidia III), Barcelona 1982, 228 pp.

IDEM, *Els manuscrits lullians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. II. Volums de textos llatins* (Studia, textus, subsidia IV), Barcelona 1986, 240 pp.

En qüestió de poc temps han aparegut algunes contribucions a la història del lullisme que marquen un tombant en la direcció d'aquests estudis. Efectivament, des dels treballs de Longpré, dels Carreras i Artau, Batllori, Platzcek, i, més ençà, J. N. Hillgarth, si bé alguns aspectes doctrinals del pensament lullà i la seva difusió per Europa havien estat definitivament adquirits, no per això podia dir-se que les recerques sobre Llull ja havien entrat en la fase del pur retoc o del simple matís erudit. Els autors que hem citat i d'altres que no esmentem perquè el lector ja els coneix, van impulsar els estudis lullians en un sentit qualitatiu, respecte a la tasca menada per generacions anteriors d'estudiosos. Durant anys i anys —segles— hi hagué un problema que semblava impossible de resoldre: el catàleg de les obres autèntiques de Ramon Llull. Si avui dia encara no es pot afirmar que aquest problema s'hagi totalment clarificat, sí que és veritat que està resolt en la seva major partida, i els catàlegs publicats per Longpré, T. Carreras i Artau i Platzcek són fites decisives en ordre a separar l'obra autèntica de Llull de tota la parafernàlia pseudolulliana que s'hi havia afegit i que, en bona part, l'ofegava. Al costat d'aquesta tasca crítica, les aportacions a la bibliografia del lullisme, representada sobretot per l'obra ja clàssica de Rogent-Duran, permetien d'abordar la difusió del seu pensament sobre bases positives i sòlides. Finalment les edicions de textos coneguts, menys coneguts i desconeguts de Llull, d'un segle cap a nosaltres, ha permès de copsar la problemàtica complexa que desvetlla en qüestions tan fonamentals com la història de la llengua catalana, la història literària i doctrinal del pas del segle XIII al XIV, i la història del pensament en general, almenys fins al segle XVIII (un cert lullisme trabucaire català de principis de segle XX no podria en cap cas ésser pres en consideració).

La publicació de l'obra *Els manuscrits lullians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. I. Volum amb textos catalans. Apèndix: Inventari d'obres lullianes en català*, Barcelona 1982; *II. Volums amb textos llatins*, Barcelona 1986, de Josep Perarnau, representa, a parer nostre, l'inici de l'entrada en un altre nivell qualitatiu dels estudis lullians. La necessitat d'acostar-se als grans dipòsits alemanys i italians de manuscrits de Llull era sentida des que hom s'havia adonat que amb la història de la canonització lulliana i amb l'afer de la magna edició moguntina de Salzingger, els manuscrits de Llull conservats a Mallorca i Barcelona havien emprès uns camins sense retorn. D'altra banda, és ben sabut que Ramon Llull semblava escrits arreu on passava, i el seu testament disposà de reunir tres grans concentracions d'obres seves a Mallorca, Gènova i París. Aquesta dispersió del corpus manuscrit lullà, que amb el temps ha esdevingut desorbitada, i de la qual n'apareixen constantment noves i inesperades proves, imposava una tasca ingrata, però indispensable, de catalogació i estudi. Jordi Rubió i Balaguer copsà potser com ningú de la seva generació la urgència d'aquest treball i va fer passes decisives en aquesta direcció sense que, malauradament, li fos llegut de coronar-les. Perarnau és el primer després d'ell que s'ha encarat amb la totalitat del problema, aportant-hi les primeres solucions.

En un altre lloc¹ ja vam fer observar quins eren els mètodes, els recursos i els resultats que Perarnau obtenia en la publicació del catàleg dels manuscrits lullians medievals de la biblioteca nacional de Munic. Sense ànim de repetir-nos, direm que per primera vegada els còdexs lullians eren obligats a dir d'ells mateixos tot el que s'amaga en el secret de les seves línies, les seves filigranes, de llurs afinitats, conve-niències, divergències i discrepàncies. L'estudi exhaustiu de tots els elements catalogràfics, és a dir, d'aquelles característiques individuals que confereixen a cada manuscrit la seva fesomia pròpia, era fet en vista d'una preocupació que depassava l'interès

1. *Bulletí de la Biblioteca de Catalunya*, IX (1981 [1985]), 82-85.

exclusivament descriptiu i abastava de ple la història interna del desenvolupament i difusió del lullisme, amb noms i cognoms i relacions de copistes, editors, posseïdors i lectors de l'obra lulliana. Concebut com un instrument de suport essencial per a la història del lullisme, aquest catàleg només tenia la limitació d'ésser el primer, i per això en el seu moment ens vam permetre de dir i ara aprofitarem de repetir que és del tot indispensable que Perarnau continuï catalogant els manuscrits lullians dels diversos fons coneguts i d'altres que puguin aparèixer. I diem això perquè en el punt en què ell ha situat la seva recerca, si no la remata, mancarà històricament a la solució del problema. Sabem que és una tasca feixuga la que li demanem, però també ha quedat demostrat que els seus coneixements sobre l'obra i la influència lulliana i el mètode de treball de què s'ha armat per tal d'extreure'n l'entrellat no té avui parió entre els estudiosos del lullisme.

Si els dos volums de catàleg de manuscrits lullians medievals presents a la «Staatsbibliothek» de Munic ens descriuen 105 còdexs i ens donaven notícia de 119 obres en català i de 167 obres en llatí de Ramon Llull, o d'escola lulliana, amb aportacions —correccions— als darrers catàlegs publicats de l'obra lulliana, el seu autor no es podia estar al cap de poc de recollir en un treball específic una sèrie de conclusions que l'examen del dipòsit muniquès havia fet emergir. Aquestes conclusions feien referència sobretot a la difusió del lullisme i per això Perarnau titulava el seu article *Consideracions diacròniques entorn dels manuscrits lullians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic*.² En el seu estudi, Perarnau considera separatament els volums escrits encara en vida de Ramon Llull; els volums dels temps difícils del primer lullisme; els volums que representen el període àlgid del pas del segle XIV al XV; els volums que documenten la presència del lullisme en terres de l'imperi abans del 1425; i els que es poden relacionar amb la nova onada de lullisme dins l'imperi a partir de la tasca menada des de Pàdua per Joan Bulons. Basant-se en les dades obtingudes amb el seu treball catalogràfic previ, i aprofundint-les, Perarnau arriba a una sèrie de conclusions que modifiquen substancialment el que fins ara sabíem de la història del lullisme.

Primerament, la història del lullisme durant la catorzava centúria havia estat abordada per J. N. Hillgarth en un estudi que es referia sobretot al lullisme francès i específicament a l'obra de Thomas le Myésier, d'Arras. Amb les seves consideracions, Perarnau amplia considerablement les dades rebudes i demostra que, a més de París, també els altres punts on Ramon Llull havia volgut concentrar sèries completes de la seva obra, havien manifestat una fecunda continuïtat lulliana. Si a París hom treballa en un esforç de síntesi o de summa, Gènova es mostra preocupada per la lògica i els mecanismes de l'art lullian, i Mallorca, amb el seu cap de pont a València, treballa en una direcció pastoral i catequística.

En segon lloc, Perarnau demostra que, a diferència del que s'esdevenia a París i a Gènova, el lullisme de les terres catalanes de mitjan segle XIV es vincula a moviments espirituals, com el primer lullisme valencià, aspecte que Perarnau ja havia estudiat anteriorment i al qual dedicarà encara nous estudis, dels quals parlarem més endavant.

Aquestes són les dues novetats més interessants que Perarnau dedueix de la seva exploració del fons de manuscrits lullians de Munic, les quals, malgrat la brillantor amb què són exposades i deduides, no obscureixen les altres novetats que Perarnau esbrina:

2. Cf. ATCA, II (1983), 123-169.

En el pas del segle XIV al lullisme és estès per tot Europa, des de Portugal a Dantzig i es manifesta actiu i creador en tots els seus nuclis.

L'estada de l'emperador Segimon d'Hongria a Perpinyà per a les vistes amb Benet XIII i Ferran I la tardor del 1415, és una nova via de penetració del lullisme a l'Imperi, directament des de Catalunya.

Bolonya i Pàdua són centres lullians durant el primer terç del segle XV. El magisteri de Joan Bulons a Pàdua el 1433 respon a l'interès d'alguns cercles universitaris pel lullisme en tant que «artifici».

Hi ha un lullisme bavarès de la segona meitat del segle XV (Tegernsee), vinculat a la línia de Gènova i Pàdua, més que a la línia de Nicolau de Cusa.

Les *Consideracions diacròniques*... aporten, doncs, una sèrie de dades ja incontrovertibles, encara que, limitades al camp de treball dels manuscrits medievals lullians muniquesos, obren sobretot una sèrie d'interrogants que només es podran tancar si prossegueix la descripció de còdexs de Llull a una escala programàtica més àmplia, per no dir exhaustiva. Alguns d'aquests interrogants ja han començat a rebre resposta. Així, per instigació de Perarnau, Francesco Santi ha estudiat el manuscrit 1001 de la Biblioteca Riccardiana de Florència, en un article que es publica en aquest mateix volum. Sànti demostra que aquest manuscrit havia pertangut al monestir benedictí de St. Girolamo della Cervara, prop de Gènova, molt lligat a la família Spínola, que li dona béns, monjos i priors. En aquest monestir s'hi detecta un cert clima espiritual. Ara bé, el manuscrit riccardià 1001 hi respon d'una manera pregona. Si, d'una banda, hi ha textos de mestres lullistes del moment de la normalització, també n'hi ha que recullen les posicions més avançades en el context del debat sobre les doctrines lògiques cap al final del segle XIV, de manera que s'obre un capítol inèdit en els estudis lullians. Resumint, el còdex riccardià 1001 confirma que hi ha una història trescentista del lullisme als confins meridionals de l'imperi; que un dels centres actius n'és el monestir de St. Girolamo della Cervara, caracteritzat per la presència d'idealitats franciscanes, amb les quals semblen relacionats els lullistes genovesos, en connexió amb Milà, Parma i Pàdua. El còdex riccardià 1001 conté obres lògiques i obres espirituals i, com a conseqüència filosòfica de l'aproximació al món del franciscanisme radical, documenta la temptativa d'unir les doctrines lògiques de Ramon Llull i Occam. Finalment, el fet que el monestir de St. Girolamo della Cervara ingressés el 1466 a la congregació de Sta. Justina de Pàdua, pot obrir la porta a la recerca de relacions anteriors entre els dos monestirs, i, si es podia demostrar que aquestes relacions eren anteriors al 1417, hi hauria la possibilitat de relacionar l'interès de Nicolau de Cusa per Ramon Llull, com un influx directe del monestir de la Cervara. Com és fatídic, cada nova recerca en suscita d'altres.

Justament a propòsit d'aquesta qüestió, les *Consideracions diacròniques* i el treball de Francesco Santi han rebut confirmació per una altra via. Un article recent de Charles Lohr³ confirma que dels resums que Nicolau de Cusa va fer de textos lullians posteriors al 1312 i recollits al Cod. Cusanus 83 del St. Nikolaus-Spital a Bernkastel-Kues, els quatre primers foren realitzats a Pàdua entre 1417 i 1423; que els set següents ho foren a Pàdua o a Roma el 1427; que els altres cinc tant van poder ésser fets a Itàlia com a París; i que els vuit darrers foren amb molta probabilitat redactats a París el 1428. Aquestes conclusions, establertes sobre la base d'una crítica textual,

3. Cf. *Die Exzerptensammlung des Nikolaus von Kues aus den Werken Ramon Lulls. Zu einem Aufsatz in den Mitteilungen und Forschungsbeiträgen der Cusanus-Gesellschaft*, V (1982), publicat dins «Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie», 30 (1983), 373-385.

no fan res més que aportar noves conviccions sobre la importància del lullisme italià abans de l'arribada a Pàdua de Joan Bulons, i sobre la filiació del lullisme del Cusà, que cada vegada s'haurà de relacionar més amb el lullisme italià de l'àrea de l'imperi.

Com a complement, ens cal ara referir-nos a dos treballs que Perarnau ha dedicat recentment al lullisme medieval castellà. En ocasions anteriors, l'autor ja s'hi havia referit per a indicar que una possible via de penetració del lullisme a terres castellanes haurien estat les cases de terciaris franciscans. Ara Perarnau ha estudiat el manuscrit X.III.3 de l'Escorial que conté la traducció castellana del *Fèlix o Llibre de meravelles*.⁴ Abans, però, aplega els resultats que cinquanta anys d'estudi han fet emergir entorn del lullisme castellà i en recull les dades bibliogràfiques més segures, des del 1378, quan Gonzalo Sánchez de Uceda tradueix el *Llibre del Gentil* del català al castellà a València, fins al 1496, any en el qual hi havia dues obres lullianes a la biblioteca deixada pel bisbe de Burgos, Luis de Acuña.

Pel que fa a la traducció castellana del *Fèlix*, després de descriure el manuscrit de l'Escorial, Perarnau compara els textos catalans manuscrits del *Fèlix* continguts a Munic, Bayerische Staatsbibliothek Cod. Hisp. [Cat] 51, Roma, Biblioteca Corsiniana, manuscrit 1362, i Vat. lat. 9443, per a concloure que el text de la traducció castellana depèn d'un text català molt acostat a l'original de Ramon Llull. Al mateix temps demostra que d'aquesta traducció en són manlevats molts fragments per l'autor de la *Novela moral de Gracián*. Finalment dona en apèndix el proemi i set capítols d'aquesta traducció lulliana medieval al castellà, amb apart crític on es recullen les lliçons catalanes divergents dels manuscrits esmentats. Hi ha índex de mots.

En *El lullisme de Mallorca a Castella a través de València. Edició de l'«Art abreujada de confessió»*⁵ Perarnau aborda una altra sèrie de problemes, alguns dels quals resten encara oberts. El manuscrit de Salamanca, Biblioteca Universitària 2311, suggereix moltes reflexions, tant pel seu contingut específic, com per les relacions que es poden establir amb d'altres manuscrits lullians.

En primer lloc Perarnau estableix la diferència entre l'*Art de confessió* de 1317 i l'*Art (abreujada) de confessió*, obres totes dues d'un abònim lullista valencià, assenyalant que la segona és un resum reelaborat de la primera amb la intenció de presentar un lullisme més normalitzat, o almenys de dissimular els aspectes que més podien aparèixer com molestos i anticonvencionals del lullisme.

Segonament, Perarnau demostra que el primer lullisme valencià depèn del lullisme mallorquí i, assenyaladament, es col·loca en línia de continuïtat amb les preocupacions i les obres de Llull manifestades durant la seva estada a Ciutat de Mallorca els anys 1312-1313. Ramon Llull s'havia distanciat dels espirituals ja a Nàpols el 1294 i a Ciutat durant el bienni esmentat, i a Mallorca es dibuixava un corrent lullista més aviat normalitzador. En canvi a València se seguirà un camí contraposat a partir del 1317, i durant tota la catorzena centúria el lullisme valencià estarà empeltat d'arnaldisme i espiritualisme, i aquest corrent lullista és el que passarà a Castella.

Com a conseqüència de tot el que precedeix, Perarnau assenyalava que el lullisme tenyit de radicalisme cristià és un dels corrents que travessen el renaixement castellà, i urgeix perquè s'estudii fins a quin punt el lullisme reformista fou una realitat estesa per tot Castella.

Finalment edita el text de l'*Art (abreujada) de confessió* a base del text de Salamanca, Biblioteca Universitària 2311, donant en l'aparat de fonts les correspondències

4. Cf. *La traducció castellana medieval del «Llibre de meravelles» de Ramon Llull*, dins ATCA IV (1985), 7-60.

5. ATCA IV (1985), 61-172.

fins ara inèdites de l'*Art de confessió*. En apèndix són transcrits els tractats de Ramon Llull *Ars confessionis* i *Liber de virtute veniali atque vitali, de veniali peccato et mortali* del Clm 10495, perquè el lector pugui copsar la continuïtat entre aquests textos lullians de 1312-1313 i l'*Art (abreujada) de confessió*.

La nostra conclusió no pot ser més clara: els estudis que acabem de glossar han fet donar un tomb qualitatiu a la imatge que fins ara es tenia del lullisme medieval. És evident que falten estudis de detall i que noves dades provinents dels manuscrits permetran de completar el detalls que fins ara han quedat penjats. Però hi ha una adquisició definitiva i provada: el lullisme és actiu des del mateix moment de la mort de Ramon Llull. Es tracta d'un lullisme policèntric i capaç de connectar amb tota mena de corrents. Els estudis lullians del futur ja no podran deixar de tenir en compte aquesta dada fonamental, i als historiadors del pensament de la baixa edat mitjana se'ls podrà exigir una atenció cada vegada més aguda a la capilaritat del pensament lullian en totes les seves dimensions i formes.

Jaume de PUIG

NOTES COMPLEMENTÀRIES A *Els manuscrits...*:

1. El lector del segon volum trobarà a la pàgina 151 la prova dels esforços realitzats a fi d'identificar el text del Clm. 10546, ff. 135^v-143^r. Allò que la investigació entorn de la literatura falsament atribuïda a Sant Joan Crisòstom no permeté d'aclarir, ho soluciona el llibre: Jean SCOT, *Homélie sur le prologue de Jean*. Introduction, texte critique, traduction et notes de Édouard JEAUNEAU (Sources chrétiennes 151), Paris, 1969, 392 pp., volum dedicat tot ell a aquell text, on no manca ni indicació d'edicions anteriors (243-347) ni presentació del nostre manuscrit muniquès.

2. El text de Clm. 10542, ff. 42^v-64^r sembla identificar-se amb la *Logica parva* publicada el 1518 a cura de Nicolau de Pax a Alcalá de Henares per Arnau Guillem de Brocar (cf. ROGENT i DURAN, núm. 69).

3. Segons Charles Lohr, *Die Exzerptensammlung...* (article resumit en la secció de Notícies bibliogràfiques d'aquest volum), el Clm. 10495 procediria de la col·lecció dipositada a Palazzo Spinola, de Gènova.

Josep PERARNAU

Ramon LLULL, *Antologia filosòfica* a cura de Miquel BATLLORI (Textos filosòfics 30), Barcelona 1984, 486 pp.

Aquest volum té tres parts ben diferenciades: la introducció amb la bibliografia (7-67), la tria de textos lullians (69-458) i els índexs de mots, de conceptes i de noms propis (459-483).

La introducció, després d'una cronologia (7-16), dedica algunes pàgines a recordar abreujadament la biografia de Llull (17-33); a partir d'ací és escrita amb el doble objectiu d'oferir al lector no iniciat idees bàsiques per a la comprensió dels textos lullians —cosa que si per a la lectura d'algun autor és necessària, aquest és certament Llull— i de justificar la tria dels seleccionats. Així sabem que l'autor de l'antologia ha prescindit de llibres que considera prou coneguts i prou a l'abast de la mà del lector general, com són el *Llibre de les bèsties* i el *Llibre d'amic i amat* (58). La fina-

litat de justificar la tria de fragments explica el paralelisme entre la primera i la segona part del llibre. Igual, doncs, que en qualsevol altra antologia, també en aquesta el punt fonamental és l'elecció i sistematització de textos considerats representatius d'un autor.

Deu ésser evident que presentar una antologia filosòfica d'un autor no estrictament filòsof té les seves dificultats, que també es deuen haver presentat en preparar la present. L'autor ha optat per publicar en primer lloc aquell text que durant segles ha estat considerat la millor propedèutica al sistema lullian, l'*Art breu*, sencera. Així, tenim bàsicament exposada la metodologia del sistema lullian, que l'autor completa amb algunes pàgines del *De ascensu et descensu intellectus* (71-137). Segueixen tres capítols del *Llibre de meravelles* relatius a cosmologia (141-166); alguns capítols del mateix llibre, del *Llibre d'home*, del *Llibre d'ànima racional* i de l'*Arbre de ciència* sobre tema psicològic (169-267); el pròleg i set capítols dels *Començaments de doctrina pueril* relatius a pedagogia (271-291); cinc capítols de l'*Arbre de ciència* i vuit del *Llibre de Evast i Aloma* i *Blanquerna* de tema moral (295-346); tres capítols d'*Arbre de ciència*, les parts cinquena, sisena i setena del *Llibre qui és de l'orde de cavalleria* i un del *Blanquerna* entorn de la política (349-390); sis capítols de l'*Arbre de ciència* i nou del *Llibre d'home* sobre estètica (393-429); i dos capítols del *Llibre de contemplació* i el pròleg i tres capítols de l'*Arbre de filosofia d'amor* per al tema del coneixement i experiència de Déu (433-458).

L'enumeració de fragments sembla indicar-nos que el criteri de selecció, més que el de presentar una síntesi que realment respongui a la lulliana, ha estat el d'agrupar alguns capítols relatius a punts que interessin la filosofia actual. És una opció tan discutible com respectable, davant la qual l'única pregunta sembla ésser la referent a l'absència d'un apartat relatiu a l'epistemologia lulliana o a la d'un clar apartat que tractés de lògica. L'absència d'aquest apartat explícit és més notable, atesa d'una banda la importància de la lògica en la filosofia actual i de l'altra l'aportació que Lull hi féu segles enrera.

Fora d'aquest interrogant bàsic hi ha detalls que estranyen. Així, per exemple, en llegir la pàgina 51 topem atònits amb l'afirmació que Lull «no deixà en tota la seva immensa bibliografia cap tractat a part d'aquella mena i d'aquell títol (*de les virtutis i dels vicis*)» i hom no es pot estar de preguntar-se què és, doncs, el *Liber de virtutibus et peccatis* copiat al començament del Clm. 10495, ff. 2^a-130^b; o en llegir a la pàgina 24 que la *Disputació de cinc savis* fou presentada en llatí a Celestí V acompanyada d'una *Petitio* en la mateixa llengua, quan justament el text que consta presentat al papa i als cardenals a Nàpols és justament el català i no el llatí i quan tal *Petitio* en llatí no existia abans que Iu Salzinger la traduís del text català que segueix la *Disputació* esmentada. No deixa d'ésser molt estrany que el 1984 una autoritat en lullisme com Miquel Batllori seguís ignorant extrems que tothom podia saber abans d'acabar el 1982.

Josep PERARNAU

Miquel COLOM MATEU, *Glossari General Lullian*. Volum I. A-C, Ciutat de Mallorca 1982, XVI i 490 pp. Volum II. D-F, Ciutat de Mallorca 1983, 506 pp. Volum III. G-N, Ciutat de Mallorca 1984, 444 pp. Volum IV. O-R, Ciutat de Mallorca 1985, 400 pp. Volum V. S-Z i *apèndix*, Ciutat de Mallorca 1985, 414 pp.

La finalitat «d'oferir ordenat i documentat, a lexicòlegs, filòlegs i lullistes, el llenguatge català de Ramon Llull o dels seus antics copistes, inclòs el cabal lingüístic dels remodeladors o adulteradors d'obres d'autèntica o de discutible paternitat lulliana» (I, VII) és empresa que col·loca els estudis sobre lullisme en la categoria que els pertoca, ja que és normal que altres grans autors propis de diverses llengües europees disfrutïn del corresponent lèxic. És, doncs, tal empresa un pas més pel camí de la normalització que segueix ara la llengua catalana.

Per a arribar-hi, l'autor, format en l'escola d'Antoni M. Alcover i de Francesc de Borja Moll, dels quals fou col·laborador ja fa més de seixanta anys, entre 1922 i 1925, empenyé, durant la dècada dels quaranta, «la confecció sistemàtica d'un fitxer complet dels mots lullians», empresa que, però, s'hagué de limitar a «els volums de l'ingent opus del nostre polígraf, fins aleshores editats» (I, VII), és a dir, a dos toms de les *Obras de Ramón Llull*, als vint-i-un de les *Obres originals del Il·luminat doctor mestre Ramon Llull* i a alguna altra obra escadussera, publicada o encara inèdita, com és ara la *Doctrina dels infants*, el *Llibre de quadratura i triangulatura de cercle*, el *Tractat d'astronomia* i *Lo sisè seny, lo qual apellam affatus* (I, XII-XIV), aquests dos darrers apareguts després en lletra d'estampa junt amb la *Peticció de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels* (les dues darreres obres foren publicades en aquestes pàgines). També ha estat tingut en compte a partir del volum tercer el text medieval inèdit de l'*Art breu* (III, 443-444).

Delimitat, doncs, el camp del treball, l'autor precisa que hom trobarà en el seu lèxic, tractats com a entrades o articles substantius, «les variants gràfiques i fonètiques...», citant sempre o quasi sempre, això sí, la forma més correcta o més freqüent entre les vàries recollides en el Glossari» (I, IX), norma que ha hagut de tenir una excepció en el text del *Tractat d'astronomia*, ja conegut dels nostres lectors (cf. ATCA, 2 (1983), 409-412), per raó de les seves grafies aberrants (cf. V, 413).

En la realització de l'objectiu proposat, l'autor ens proporciona un primer diccionari lullian, en els articles del qual el lector pot trobar els elements que segueixen, constats en una mostra molt concreta, la de la paraula «aver»: 1. La grafia real que hom troba en obres lullianes, és a dir «aver» (en el seu lloc corresponent, trobarem l'article paral·lel destinat a «haver», III, 74-78); 2. Grafia actual normalitzada; 3. Qualificació morfològica de la paraula; 4. Xifra àrabica corresponent al número que l'accepció de la paraula té dins l'article (en «aver», les accepcions són set); 5. Sentit de la paraula en l'accepció corresponent; 6. Aplec de frases lullianes, en les quals es troba usada la paraula en l'accepció que s'ha de documentar (la primera de les accepcions d'«aver», la de «tenir o posseir», és il·lustrada amb seixanta-nou frases); 7. Referència indicadora del llibre i edició, on es troba la frase copiada; i 8. Etimologia, en punt apart.

Dos aspectes s'ofereixen, de seguida, a la valoració del crític: el de la immensa riquesa de notícies proporcionades pels cinc volums, d'una banda, i el de la limitació de l'obra, de l'altra. Elaborar i publicar aquest diccionari lullian significa haver posat a les mans de l'estudiós de Llull (i, per extensió, al de la llengua catalana o al de la cultura europea del seu temps) un instrument de treball inestimable, car proporciona ja feta una feina que seria impensable de poder realitzar cadascú per a ell. Qualsevol que sigui l'aspecte que hom estudia en Llull, el fet de tenir a l'abast de la mà una sèrie de llocs, en els quals es troba la mateixa paraula és un servei la vàlua del qual sabrà apreciar aquell qui a partir d'ara usi aquestes pàgines.

Per definició, aquesta és obra limitada als llibres catalans de Llull ja publicats, per tant, incompleta i, en conseqüència, destinada a envellir amb tanta major rapidesa com més avanci l'edició de l'obra lulliana encara inèdita. Com que, doncs, l'existèn-

cia d'aquest *Glossari* fa créixer les ganes de posseir un lèxic complet de tota l'obra catalana de Llull i deixebles medievals, caldrà que el mateix autor, al qual des d'ací desitgem i augurem llargs anys de vida i treball, pensi a conduir la seva obra a major completesa. Vol dir això que caldrà pensar en successius *Afegits i esmenes*, com els del darrer volum (V, 399-412).

Un servidor m'atreviria a pensar més en una reelaboració que anés a una obra unitària i, per tant, refeta, en la qual també m'atreviria a demanar que hom, al final de cada article indiqués, si existeixen, les altres grafies de la mateixa paraula (per exemple, «haver» en l'article «aver» i al revés) dotades d'article independent en el *Glossari*. I, encara que això que vaig a escriure sigui una utopia, tant de bo que les definicions de les paraules amb més càrrega filosòfica o teològica en l'obra de Llull (ara penso en «objectació», paraula clau en la *Disputació de cinc savis*, editada en aquest mateix volum), trobessin en l'obra definitiva una ni que sigui mínima explicació de llur entit doctrinal. I una altra: no seria convenient (i, en tractar-se de substantius, potser fins i tot necessari) que cada article contingués indicació de tots els llocs on surt la paraula, encara que les mostres poguessin reduir-se als casos més significatius? Les possibilitats actuals de treball amb ordenador ho fan possible.

En parlar d'ordenador toquem els poders públics, en el sentit que no tot investigador privat se'n pot permetre per al seu ús particular. Una política cultural digna de tal nom hauria d'assegurar a qui realitza una obra com el *Glossari* que es pugui servir de tal maquinària actual i aquest crec que hauria d'ésser el planteig del futur i definitiu lèxic de tota l'obra lulliana.

Per la seva realitat, doncs, i per la gana que obre de tenir un lèxic català complet de Llull, gràcies per aquesta obra, tant a l'autor com als editors i a tots els qui l'han feta possible, amb l'auguri que per molts d'anys puguin fer-ne de semblants.

Josep PERARNAU

Josep PERARNAU I ESPELT, *Política, lullisme i Cisma d'Occident. La campanya barcelonina a favor de la festa universal de la Puríssima els anys 1415-1432*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 3 (1984), 59-191.

Amb la represa de textos ja editats, alguns fa més de tres-cents anys, i amb la descoberta de textos inèdits, Perarnau forma una sèrie de deu peces, escrites entre 1415 i 1432, que es refereixen formalment a la polèmica entorn de la immaculada concepció de Maria el primer terç del segle xv, però que, de fet, s'inscriuen en un context polític, històric i doctrinal més ampli.

El conjunt dels deu textos són: 1) un pròleg d'un compilador mallorquí; 2) la primera instància tramesa a l'emperador Segimon d'Hongria instant-lo perquè interposi el seu pes en la qüestió de la festa de la Puríssima (text català i llatí); 3) el tractat *De sacratissima conceptione virginis Matris Dei*, amb text català i llatí; 4) segona instància a l'emperador; 5) *Concordia opinatae contradictionis in dictis beati Thomae super conceptionis virginis matris Dei dignissima puritate*; 6) tercera instància a l'emperador; 7) quarta instància; 8) *De possibilitate ac congrua necessitate purissimae conceptionis virginis Matris Dei*; 9) cinquena instància; 10) sisena instància.

En primer lloc Perarnau descriu els còdexs de Copenhague, Det Kongelige Bibliothek, Thott 105 4.º i Vat. lat. 10275, que li proporcionen els textos fins ara des-

coneguts. Després n'estudia la gènesi i la significació. Remarca sobretot que és un fet gairebé excepcional que hom s'adreci a l'emperador per tal que interposi la seva autoritat en la universalització de la festa de la Puríssima, i relaciona aquest fet amb la pragmàtica de Joan I que l'any 1394 establí la dita festa en els seus regnes i terres, fent emergir com impulsor de les dues iniciatives el grup social de teòlegs i juristes de neutralitat gibel·lina i fortes influències lullianes format entorn de la *Confraria de la casa del senyor rei*.

Després estudia els tres tractats sobre la immaculada concepció, indicant que la posició doctrinal que s'hi propugna s'allunya de les grans escoles contemporànies, però que, sense ésser d'encuny totalment lullià, sembla que l'autor ha fet seva la tesi de Llull segons la qual hi ha incompatibilitat entre maternitat divina i pecat original, i per això el centre d'interès dels tractats recau en el moment de la concepció biològica. Sense refusar la discussió d'«autoritats», i prenent nota de la posició contrària, l'autor intenta d'homologar un punt de doctrina lulliana, fent-la acceptable per als teòlegs de les altres escoles.

Finalment Perarnau, després de deixar ben clar que cap dels textos atribuïts pels mss. a Llull no ho pot ésser, debella l'autoria de Joan Palomar, al qual el mss. 3515 de la Biblioteca Nacional de Viena atribueix la quarta instància a l'emperador i el tractat *De possibilitate ac congrua necessitate purissimae conceptionis virginis Matris Dei*, amb arguments concloents. Fent hipòtesi sobre l'autor, Perarnau remarca que ha d'ésser algú compromès amb el grup anti-avinyonès i favorable als pobres, que per aquelles mateixes dades és rastrejable a Barcelona. A més, recull alguns signes que apunten cap a l'orde carmelità: atenció a les autoritats, coincidència amb les teories de Felip Ribot sobre competència de l'autoritat civil en certes matèries doctrinals. Deixant la pregunta oberta, Perarnau proposa com a possible autor o un carmelità fortament inclinat al lullisme, o algun professor de l'escola lulliana de Barcelona, conixeror de la teologia que es professava en el veí convent del Carme.

Com a cloenda Perarnau assenyala alguna de les influències puntuals que els textos barcelonins van tenir al Concili de Basilea, i sobretot insisteix en la importància d'aquest conjunt de textos per a documentar la història del lullisme autòcton.

Per la nostra banda afegirem només que en aquest article s'hi poden trobar les claus d'un ambient intel·lectual amb personalitat evident, ja format a finals del segle XIV, possiblement influït per la campanya antilulliana de Nicolau Eimeric, que abasta totes les terres de llengua catalana, s'entronca amb els interessos de la casa reial i sap atreure's el favor dels Trastàmara. En aquest ambient hi tenen preponderància els lullistes, però també altres personalitats: carmelitans, gent de cúria, espirituals, beguins. Queda, encara, molt per a investigar i relacionar, però és del tot cert que els estudis que darrerament ha dedicat a aquesta època Josep Perarnau han fet emergir una panoràmica del més positiu interès, de la qual ni se'n tenia idea ni sabem encara quines sorpreses ens pot reservar.

Jaume DE PUIG

Francesc (sic) EIXIMENIS, *De Sant Miquel Arcàngel. El quint tractat del «Llibre dels àngels»*. Introducció, edició i apèndixs de Curt WITTLIN (Clàssics Curial 15), Barcelona 1983, 180 pp.

Tal com diu el títol, el text que aquest llibre posa a mans del lector és la part

cinquena del *Llibre dels àngels* d'Eiximenis i l'edició és justificada primer perquè és un servei el fet de posar pàgines d'Eiximenis a mans del lector i perquè aquesta darrera part manté una certa independència en relació a les quatre precedents, de tema més genèric.

La introducció recorda el ressò que l'esmentat llibre tingué en tota l'Europa occidental durant més d'un segle, explicable, en part, per la necessitat de protecció de l'home de la baixa edat mitjana, necessitat que porta a cercar protectors celestials de tota mena, «cossos sants» d'una banda, ben tangibles, o «sants àngels», no per invisibles menys poderosos. En realitat, el *Llibre dels àngels* s'emmarca en un segon període de l'obra del seu autor, començat el 1392, presidit per «una religiositat més meditada i més íntima» (14) i alimentada per tota una tradició que s'inicia amb el *De coelesti hierarchia* del Pseudo-Dionís d'Alexandria i rep constants aportacions de molts altres teòlegs (15-16). El pensament teològic s'havia traduït en devoció del poble cristià, sobretot en països com els nostres, en els quals les angoixes de la lluita amb l'infidel havien col·locat l'arcàngel al capdavant dels exèrcits de la reconquesta (l'entrada del rei Jaume a València fou ajornada, intencionadament, fins al dia de sant Miquel de setembre). Segueix un resum del llibre (22-28) i una notícia de la tradició manuscrita, de la qual destaquen els volums 4030 i 73 de la Biblioteca Nacional de Madrid. El primer és pres com a base de l'edició compulsada amb d'altres, les discrepàncies dels quals són aplegades en l'aparat crític (147-157). L'apèndix intitulat *Index de fonts i de matèries* potser s'hauria d'haver dit «índex de referències» fetes per l'autor, car el lector que, pel títol, confïa a trobar un apartat de fonts en aquestes pàgines (158-164), resta amb la gana insaciada.

Cal dir que l'exercici de recerca de fonts, tant com ha d'ésser més que feixuc, atesa la forma eiximeniana de citar «autoritats», seria sens cap dubte, enormement enriquidor. Posem-ne un cas: els quinze senyals del judici final, un tema de moda durant la baixa edat mitjana, si algun n'hi hagué. Eiximenis n'atribueix l'autoria a Sant Jeroni i l'autor ens assenyala puntualment la referència en la pàgina 161. Suposat, doncs, que Jeroni sigui l'autor dels quinze senyals, en quina obra es troben o es trobarien; el text d'Eiximenis reflecteix un contacte directe amb l'original o només a través de fulls voladors destinats a fer-los conèixer (anava a dir: a fer-ne propaganda). Tot aquest estudi de fonts, més enllà de la simple referència, no es troba en l'índex d'aquesta edició. El text, doncs, i el glossari de mots que el complementa (165-172) són, amb l'aparat crític, aquella part que fa valuós aquest llibre.

Hi ha, encara, aspectes no tant directes, però realment interessats per a l'estudi d'Eiximenis. Assenyalaré, en concret, els capítols XL i següents, sobre l'actuació de sant Miquel en els moments finals de la història vistos en perspectiva de l'home cristià de la baixa edat mitjana. Aquest és un tema que també compareix, des de la seva perspectiva, és clar, en el *De triplici statu mundi*. Tinc la impressió que una confrontació detallada entre aquella versió i aquesta, ultra constatar que tenen molts punts en comú tot i llur diferència de planteig (allí hom parla de l'actuació de l'home espiritual, ací de la intervenció del capità dels àngels), possiblement conduiria al resultat que els dos textos són en mons mentals completament diversos, molt més «espiritual», per descomptat, el *De triplici statu mundi*. Apliquem, ara, l'altra constatació de Wittlin, la de la trencada espiritualista d'Eiximenis a partir de 1392 (12-14), i tindrem el gran interrogant per a l'atribució del *De triplici* a Eiximenis: com s'explicaria els anys 1378-1380 un text eiximenià molt més «espiritual» que un text posterior al canvi de direcció de 1392 vers posicions més íntimes i devotes que les mantingudes en tota l'època anterior.

Això que acabem de dir demostra la importància lligada a la publicació de qual-

sevol text d'Eiximenis, ni que sigui parcial. Molt més si és feta amb la dignitat editorial i amb el gust de presentació que avalen aquesta.

Josep PERARNAU

Jesús-Francesc MASSIP, *Teatre religiós medieval als països catalans*. Presentació de Ricard Salvat. (Monografies de teatre, 17) Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, Edicions 62. Barcelona 1984, 185 pp.

Aquest volum, que ofereix un bon conjunt de dades i reflexions per ajudar a valorar en tot el seu sentit el teatre religiós medieval a Catalunya, com a punt d'arrencada del que serà el fet teatral a partir d'aleshores en els Països Catalans, és el treball que constituï la tesina de llicenciatura del seu autor, presentada a la Universitat de Barcelona el 1982.

L'obra s'estructura en dues parts que, tot i la seva continuïtat, es presenten ben diferenciades. La primera és la que va des de la introducció fins al capítol tercer, on es posa de manifest l'interès de l'elecció de l'època estudiada i del conjunt d'elements que globalment convé tenir present per als qui en l'actualitat vulguin acostar-s'hi, i el llarg capítol quart, que ocupa gairebé les tres quartes parts del llibre, dedicat, en concret, al drama assumpcionista en llengua catalana.

L'obra s'estructura en dues parts que, tot i la seva continuïtat, es presenten ben diferenciades. La primera és la que va des de la introducció fins al capítol tercer, on es posa de manifest l'interès de l'elecció de l'època estudiada i del conjunt d'elements que globalment convé tenir present per als qui en l'actualitat vulguin acostar-s'hi, i el llarg capítol quart, que ocupa gairebé les tres quartes parts del llibre, dedicat, en concret, al drama assumpcionista en llengua catalana.

El capítol d'introducció, després de subratllar, gairebé a tall d'insinuació com l'Edat Mitjana posa els fonaments al teatre modern occidental i, molt particularment, en el nostre context, està dedicat a donar notícia, d'una manera completa, dels autors i estudis que s'han ocupat fins ara de les qüestions que són el centre d'aquest treball.

Els dos capítols següents, «El fet dramàtic a l'Edat Mitjana» i «L'espectacle religiós medieval», ens donen les bases del que convé saber sobre el teatre medieval i la presència de l'activitat escènica que va perviure des de l'antiguitat clàssica i que trobà ressò bé fos a la cort, bé en l'àmbit popular o bé en el context burgès i universitari, així com, de manera concreta, el renaixement de l'acció teatral a partir de la litúrgia cristiana.

El contingut d'aquests capítols, tot i l'interès que tenen per l'aplec d'informació que en ells s'hi troba no deixa de ser una mica sorprenent quan l'autor tracta, de manera específica, del teatre religiós. Per citar dos casos, al marge de les frases que queden sense explicació i que són fruit de partits presos en l'actualitat, més que de conceptes que cal explicar bé dins el seu context, i encara més enllà de donar-les per segures com a conseqüència d'una pretesa imposició eclesial, es pot esmentar l'estranya referència que es fa a la *Aetheriae peregrinatio* (que l'autor sembla confondre amb alguna possible escenificació de l'Església de Jerusalem, essent així que aquestes notes de viatge tenen un altre contingut) o el que l'autor anomena «ritual de la creu» (vegeu nota 7, a la pàgina 40), referint-se a un dels ritus del Divendres Sant i del qual l'autor en treu unes curioses conseqüències que no tenen res a veure amb el que ell mateix hauria pogut verificar en l'actual *Missal Romà* per conèixer-ne el seu sentit. Això, ni que sigui a tall de mostra, ens fa apuntar vers la desconfiança que cal mostrar sobre la valoració que, en tractar-se de punts eclesials o religiosos, cal donar a les afirmacions que es troben en aquesta obra i que, fins a cert punt, es pot fer extensiva a les significacions de l'ús de l'espai (que sovint és possible que fos més funcional que simbòlic) del qual, pensem, que se'n treuen excessives conseqüències. També val a dir que són molt sumàries les notes sobre el ventall del teatre religiós en els diversos cicles en què es manifesta. Tot i ser suficients per al lector, podrien ser més explícites

en la seva exposició perquè el lector no es quedi en aquesta qüestió amb una pura notícia de diccionari.

El darrer capítol, el quart, és el que Jesús-Francesc Massip desenrotlla de forma més completa, demostrant que és, de fet, aquell en el qual ell vol centrar l'atenció: el relleu que el drama assumpcionista prengué a Catalunya. Es presenta aquí una descripció detallada del Drama Litúrgic de l'Assumpció de l'Estany, el Drama Assumpcionista de Tarragona (la *Representació de l'Assumpció de Madona Santa Maria*, a la Selva del Camp), el Drama Assumpcionista de València i el Drama Assumpcionista d'Elx.

En tots aquests casos, l'autor ens dóna una acurada notícia de l'origen del text, de les seves edicions, de la seva estructura i del seu contingut. Amb la mateixa precisió s'ocupa de les característiques de la música que l'acompanya i del sentit que li dóna l'ús de l'espai escènic o del vestuari en la seva representació. Tot és aquí minucios i exhaustiu. El lector es pot formar una idea precisa del sentit que va tenir o del que pot tenir (en els casos en què la representació hagi estat continuada, com a Elx, o recuperada, com a la Selva del Camp) aquest concret teatre religiós que a Catalunya ha tingut una entitat específica des de l'època medieval ençà, és a dir, d'un teatre que es configura de manera molt determinada en el segle xv i que es va perllongant durant tota la primera meitat del segle xvi.

La notícia completa sobre el drama assumpcionista en llengua catalana, notícia en tots els camps que tenen interès per poder-ne posseir un bon coneixement, és, doncs, el que constitueix la principal aportació d'aquesta obra. És llàstima, en aquest sentit, que els textos mateixos d'aquests drames no s'hagin incorporat al volum, ni que fos en un modest apèndix. S'hauria facilitat, així, una documentació de primera mà i que, ben cert, qualsevol lector hauria agraït, a fi de poder-ne disposar de manera immediata i com a complement necessari per anar resseguint en el text original tot quant és dit en la detallada descripció que d'ell fa Jesús-Francesc Massip. Llevat d'aquest aspecte, l'aproximació que el lector pot fer entorn de les quatre peces esmentades es realitza amb totes les característiques de l'observació duta a terme sota la conducció d'un bon guia que no vol que cap detall es perdi.

Josep URDEIX

Representació de l'Assumpció de Madona Santa Maria. Text anònim del segle xivè a cura d'Amadeu J. SOBERANAS. Arranjaments musicals segons la *Consueta* a cura de Joan M.ª ARAGONÈS. [La Selva del Camp] 1983, 70 pp.

La *Presentació* precisa que en aquestes pàgines hom pot trobar només «el text pronunciat pels actors del Misteri» (8) i no, en canvi, les indicacions escenogràfiques —ací resumides— que l'acompanyen en el quadern original, ara a Tarragona, Arxiu Històric Arxidiocesà, i ens innova que les parts textuals ací publicades procedeixen de la «transcripció, duta a terme de manera solvent per A. J. Soberanas, Conservador de la Secció de Manuscrits de la Biblioteca de Catalunya, amb l'acompanyament d'introducció, notes i apart crític». En l'edició que ens ocupa, el text medieval és acompanyat de la transcripció moderna, encarades les dues versions en pàgines consecutives. De més a més, hom ha ofert la reproducció de dues pàgines de l'original, en les 34-35.

La comparació entre les dues fotocòpies i la corresponent transcripció permet de fer els següents suggeriments per a l'edició definitiva, que desitjaríem pròxima: en la

línia 59, «llibre» ha d'ésser «libre»; (les indicacions següents conservaran el mateix ordre de línia, grafia transcrita, grafia original) 60, «vauge», «vagua»; 61, «ffin amor», «ffin-amor» (cas paral·lel a «qu-ací» de la línia 79); 69, «aporta-m», «aporta'm»; 78, «lo», «li»; 79, «qu-ací», «qu-açí» (com en la línia 121); 82, «soterraran», «sotarraran»; 90, «sortararan», «sotarraran»; 98, «ab mi», «ab ami»; 105, «diable», «diabble»; 111, «sotararan», «sortararan»; 120, «què és», «què s'és»; 125, «frare», «fare»; 129, «sepultura», «seputara»; 137, «lliure», «liure»; 159, «que as», «que tu as»; 164, «del», «de». I en quant a la transcripció en llengua moderna, una sola pregunta: «talent» al vers 71 equival a «ànima» o a «fam/gana»?

El text que ens ocupa ha tornat de mort a vida en passar de les lleixes d'un arxiu a l'entramat d'una representació escènica, realitzada per tot un poble, gràcies al qual, un parell de dies l'any tornen a ésser vius els versos medievals, vitalitat que ha fet néixer les pàgines que ens ocupen. Aquest és el fet substantiu que mereix totes les felicitacions, al qual el paràgraf anterior voldria col·laborar, de forma certament menys que mínima, a fi que aquell esforç de tot un poble fos, àdhuc des del punt de vista de les transcripcions textuais, perfecte.

Josep PERARNAU

Sant Vicent FERRER, *Sermons*. Volum V a cura de Gret SCHIB (Els Nostres Clàssics, col·lecció B, volum 8), Barcelona 1984, 260 pp.

Amb el cinquè volum que ara ens ocupa, arriba al final la publicació dels sermons de sant Vicent Ferrer conservats en llengua catalana en volums manuscrits de l'Arxiu de la Seu de València. Dissortadament, ja no serà possible, segons que sembla, que arribin uns volums amb el text complet del còdex català de la mateixa sèrie de sermons pertanyents a l'esmentat arxiu i que no ha comparegut més des de fa cinquanta anys, perdut amb motiu dels desgavells de la revolució que començà el juliol de 1936. Per això, tot i unes formes d'edició que ja no convencen i que s'han mantingut en els volums publicats després de la guerra dels tres anys (1936-1939), cal saludar el nou volum, ni que només sigui pel fet que ara són a l'abast de tothom els textos que fins ara eren de difícil accés pel fet de trobar-se només en l'arxiu catedralici de València. És, doncs, aquesta una notícia realment bona, de la que cal felicitar-se i felicitar l'Editorial Barcino, amb particular rememoració de Josep Maria de Casacuberta. Cal també manifestar la gratitud a qui, després de la llarga aturada de la guerra civil i de la postguerra, es féu càrrec de la continuació d'una empresa que abans de 1936 havia iniciat Josep Sanchis i Sivera, la doctora Gret Schib. El seu treball i la constància amb la qual han anat apareixent els darrers volums d'aquesta sèrie obliguen a manifestar-li sincerament aquesta gratitud.

Amb aquest cinquè volum, els sermons catalans de sant Vicent Ferrer conservats a València arriben a cent vuitanta. Els trenta-set d'aquest volum corresponen a la part de l'any que va de la setmana després de la festa dels Reis o Epifania fins a Setmana Santa. No són pas tots els que, pensant en una temporada normal, foren pronunciats, ans només una selecció, que engloba tant peces que corresponen a diumenges o a festes anyals com les pròpies de sants, cosa que significa que el conjunt procedeix d'una sèrie cronològicament ordenada i no pas d'una recopilació en la qual hom hagués realitzat ja la partició entre sermons *de tempore* i *de sanctis*, tal com ens presentaran els volums de les múltiples edicions de la segona meitat del segle xv i de la primera del xvi. Val a dir que tampoc no sembla un conjunt massa coherent, car

omet, segons que sembla, setmanes senceres, com és ara entre el sermó 177 (*Annunciacionis dominica*, sic! No hauria d'ésser *dominice*?) i el 178 (*Dominica in ramis palmarum*).

Deixem estar, però, les consideracions entorn de quina mena d'aplec de sermons ferrarencs representa la compilació suara publicada i limitem-nos a constatar que l'empresa encetada per Josep Sanchis Sivera fa més de cinquanta anys ha estat conduïda a plena realitat (només deu mancar la publicació dels sermons transcrits per ell mateix del volum perdut l'any 1936 i que es puguin haver salvat de revolució i guerra civil) de la mateixa manera que ell la començà. I si en el seu moment hom la podia considerar satisfactòria, sembla que ara caldria assegurar alguns detalls més, com és ara la successiva indicació de folis, la resolució de tota mena d'abreviatures, també les relatives a noms propis, com és ara el «Da» de la pàgina 223, línia 32, la indicació de cada un dels tretze sermons en llatí que segueixen el sermó núm. 176 en el manuscrit de València (221), cosa indispensable per a poder tenir una idea exacta del temps al qual correspon la col·lecció, i normal en les edicions de textos.

Per això, en constatar i celebrar el fet d'haver realitzat el projecte d'editar els sermons catalans conservats a l'Arxiu de la Seu de València i quan, doncs, ja no existeix la urgència de posar a l'abast general aquells textos, és el moment d'indicar que ara caldria començar el treball de preparar-ne una futura edició crítica que presentés aquells textos, tan importants per la personalitat del seu autor, d'acord amb les exigències amb les quals els seus parions contemporanis són tractats en les actuals edicions crítiques.

Josep PERARNAU

Pedro M. CÁTEDRA, *La predicación castellana de san Vicente Ferrer*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXXIX (1983-1984), 235-309.

És, potser, una coincidència significativa el fet que, gairebé en el mateix moment en el qual arribava pràcticament al seu final l'edició dels sermons catalans de sant Vicent Ferrer conservats en els volums manuscrits de l'arxiu de la Seu de València apareguessin aquest estudi sobre la presència del mateix predicador a la corona de Castella i sobre els textos que li corresponen i el que el signant d'aquestes línies publicà en el volum anterior d'ATCA, 4 (1985), 213-402, el comú denominador dels quals és el d'arribar a la reconstrucció de sèries unitàries de sermons ferrerians, la de l'estada a Castella per part del professor Cátedra, la del darrer viatge de València a Barcelona per part meua. Més enllà, doncs, de les compilacions realitzades durant la primera meitat del segle xv, la investigació intenta de fer un pas vers la realitat dels fets i vers els textos anteriors a tal encotillament en sèries de característiques preestablertes.

L'estudi del professor Cátedra, després de recordar treballs anteriors sobre el sermó medieval i sobre la figura de sant Vicent Ferrer (235-238), reconstrueix la trajectòria seguida per mestre Vicent en el regne de Castella fins a arribar a Toledo en caure el dia del 30 de juny de 1411. Remarca que l'arribada que hom li féu fou popular, davant la indiferència de les autoritats tant civils com religioses de la ciutat, recorda el primer dels sermons a la catedral i l'exigència del predicador que hom li proporcionés un lloc obert per als sermons següents, vint-i-nou, segons que sembla (243). Un dels seus oients de Toledo havia rebut de l'infant Ferran d'Antequera l'encàrrec d'informar-lo de «los fechos de san Vicente por menudo» (297), fet que no constituí cap

obstacle per a Àlvar García de Santa María a l'hora d'afirmar que tant la reina vídua de Castella com l'infant Ferran només tingueren notícia de l'estada del sant quan aquest ja havia deixat la ciutat i es trobava «andando... por el arçobispado de Toledo» (243). El fet és que mestre Vicent s'adreçà vers la cort, primer a Aillón, on el dit infant, ben informat, li féu una gran rebuda, i després a Valladolid.

Després d'aquest recorregut, l'interès de Càtedra se centra en els textos vicentins de l'estada a Castella o conservats en llengua castellana i dreça l'inventari de vint-i-nou peces, a cada una de les quals dedica una fitxa que conté el tema bíblic del sermó, incipit i èxplícit de tres o quatre línies i la referència a la font on tal text es troba o, en cas d'haver desaparegut el manuscrit, a l'edició coneguda (247-257). Les pàgines següents són destinades a estudiar més d'aprop el manuscrit de Cáceres, ara perdut, en el qual després del sermó apocalíptic, *Ecce positus est hic in ruinam*, repetit quatre vegades en els vint-i-nou textos inventariats (6, 25, 26 i 29), hom trobava un conjunt de tres (els que porten els núms. 7, 8 i 9), també de tema apocalíptic i també repetits (núms. 7 i 21; 8 i 22; 9 i 23), que Càtedra creu respondre a sermons realment predicats a Castella per la presència de referències a caos esdevinguts allí mateix (264-265), i més en concret a Toledo (266) els dies 4, 6 i 7 de juliol de 1411 (267). Un aplec de sermons apocalíptics, semblant al de Cáceres, potser fou el que permeté al rei Don Duarte de Portugal a establir la contraposició entre l'exigència de la sola fe pròpia de mestre Vicent i la dèria de presentar moltes demostracions dels «Raimonistas» (267). Príncep o no, els més interessats a la temàtica apocalíptica i a les transcripcions de mestre Vicent haurien estat els seglars (268). Una altra secció dels textos copiats en aquell manuscrit seria la constituïda per altres cinc sermons de tema apocalíptic per a les setmanes corresponents als diumenges quinzè i setzè després de Pentecosta (269). A continuació defensa que quatre sermons castellans, copiats a Madrid, BN, ms. 9433, són traduccions d'altres tants de sant Vicent (271-280). Quant a la llengua emprada en la predicació a Castella, la tesi de l'autor és que mestre Vicent «predicaba en el idioma de sus oyentes, si lo sabía; cuando no, bueno era el materno» (282) i que en aquests sermons «el castellano con aragonesismos se utiliza cuando se reproduce el estilo directo, en las cláusulas de la división o cuando se da el equivalente vulgar de un versículo bíblico: los casos más invariables de todo el sermón» (284-285). Les darreres pàgines plantegen el problema de la distància entre els textos catalans o llatins de les edicions i el sermó real de sant Vicent, problema que qualifica de «agujero oscuro que sólo es salvable en determinados aspectos de un sermón» (295), en concret en tres casos: el dels resums oferts pel volumet de València, Col·legi del Corpus Christi, el de la *Relación a don Fernando de Antequera de la predicación toledana de san Vicente Ferrer*, i «muy discutiblemente, algunos de los sermones de la colección de la Seu de Valencia» (296).

El treball fineix amb la transcripció de tres textos: la *Relación* acabada d'esmentar (297-304), i la *Alocución en Salamanca sobre su misión* (305-306) d'Oviedo, Biblioteca Universitaria, ms. 444 i el fragment de la *Crónica de Juan II* d'Àlvar García de Santa María, de Sevilla, Biblioteca Colombina, ms. 85-5-14 (307-309).

No ens entretindrem en aspectes que són més aviat anecdòtics, com és ara el fet de tractar en l'inventari, com si fossin independents l'un de l'altre, textos relatius al mateix sermó, extrem tocat més amunt; potser no m'acaba de convèncer l'atribució a mestre Vicent del primer dels cinc sermons de Madrid, BN, ms. 9433 (247 i 272) o l'afirmació que «la mayor parte de las piezas catalogadas no han dejado rastro en otra lengua que no sea la castellana» (258), quan els temes de les tres llances i de les set arts han deixat rastre arreu; o el detall que consten volums de sermons de mestre Vicent molt anteriors als assenyalats a la pàgina 268, nota 74, tal com hom pot veure

en el meu *El «Liber Negotiorum Monasterii Praedicatorum Barchinone» del notari Gabriel Canyelles*, dins «Escritos del Vedat», X (1980), 503-532, esp. 521, nota 24; o l'afirmació que l'aragonès, si no m'erro, «era la lengua materna de los reyes de Aragón» (285, nota 135), afirmació que només és vàlida fins a Peronella, però no després del casament amb el comte de Barcelona, Ramon Berenguer (o es tracta de Ferran d'Antequera i els seus? Però en aquest cas és impropri parlar d'aragonès).

Anem al cor del problema: la valoració de les informacions per a Fernando de Antequera publicades en les pàgines 297-304, valorades globalment com a font que permet d'arribar el més prop possible dels sermons de mestre Vicent (296). Començaré dient que per a molts punts la *Relación* és un document de primeríssima categoria, com és ara el fet d'ésser testimoni immediat de l'escenografia del sermó ferreria o el detall impagable de confirmar-nos que el sermó de mestre Vicent era dit tant amb la mímica com amb les paraules: «... e gestos que sobre ello faze, ca non ha en el mundo cosa que diga por la boca de que non faga el gesto como lo dize...» (304). Però si anem al text, el resultat no ens permetrà d'ésser tan optimistes com el professor Càtedra. Car la *Relación* informa sobre els sermons del dies 1, 2, 3, 4, 5, 7 i 8 de juliol de 1411. Per als cinc primers dies la informació objectiva és tan minsa que no es pot ni comparar amb la informació que proporciona qualsevol sermó de qualsevol compilació, ni de la més amputada com pot ésser la que Brettle, a qui segueix Càtedra, anomena tolosana; el primer dia, en efecte, dimecres primer de juliol, sabem que el predicador formulà el seu missatge i exposà les parts en les quals dividiria el sermó; el tema és d'allò més suat en els sermons ferrerians: «faré de bon paleta, cavaré els fonaments i després hi sobreconstruiré l'edifici» i exposada la divisió en cinc punts, no sabem res més; i això vol dir que l'informador no recollí absolutament res de tot el cos del sermó. Per als quatre dies següents, la informació encara és més prima, car ni tan sols reporta la divisió inicial destinada a donar unitat a la peça. Només el dimarts, 7 de juliol, després del pobre resum temàtic, canvia completament el panorama informador (i no puc deixar de preguntar-me què havia passat) i trobem una llarga reproducció en estil directe. Ací, doncs, per a una part del sermó estem ben informats, però només per a una part. El mateix es pot dir per al dimecres, dia vuit de juliol, per al sermó del qual estem ben informats de les conclusions que mestre Vicent en volgué treure, però no de totes les explicacions que li serviren de premisses per a deduir les conclusions. Així, doncs, dels sermons de Toledo sabem parcialment el contingut de dos. Dels altres, o no en sabem absolutament res (dels dies que estigué a Toledo després del vuit de juliol) o només elements tan genèrics que resten molt per sota dels que proporciona el text de qualsevol collecció més o menys clàssica.

D'altra banda, no és encertat de fer passar pel mateix menysteniment totes les altres col·leccions en bloc. Que no totes tenen la mateixa vàlua em sembla deduir-se de les comparacions que he ofert en *Sermones de sant Vicent Ferrer en los manuscritos de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 477, y Avignon, Musée Calvet, 610*, dins «Escritos del Vedat», IV (1974), 611-646, en particular 626-642 i en aquestes mateixes pàgines d'ATCA, 4 (1985), 328-361. Més aviat diria que caldria un estudi i una valoració per a cada peça, car les còpies dels manuscrits de la Seu de València no resulten pas mal parades de la comparació, almenys en termes absoluts.

Josep PERARNAU

Josep BAUCELLS I REIG, *El fons «Cisma d'Occident» de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Catàleg de còdexs i pergamins*. Premi Peníscola, 1978 (Insti-

tut d'Estudis Catalans. Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, XXXIV), Barcelona 1985, 314 pp.

La catedral de Barcelona, ultra la documentació dels anys del Cisma d'Occident normal en una institució de la seva naturalesa, posseeix un fons molt especial, que hi fou dipositat en morir a Barcelona l'home de confiança de Benet XIII, company, ajudant, ambaixador i tresorer seu en èpoques successives de llur existència. Integrat en les seccions normals de l'Arxiu Capitular de la Seu de Barcelona, fou ja definitivament catalogat amb motiu del sisè centenari del començament del cisma i ara dues seccions del mateix, la de documentació escrita sobre pergami i la de còdexs (amb els altres que des de fa segles eren propietat de la catedral de Barcelona), han estat objecte de l'atenció de Josep Baucells i Reig, el qual, pacientment i sàvia, ha elaborat el catàleg dels còdexs i la regestació dels documents, feina que és posada a l'abast dels interessats en el volum que ens ocupa.

El llibre consta de quatre parts: la introducció (11-25), el catàleg de disset còdexs i vuit plec (29-95), els regests de cinc-cents noranta-quatre documents escrits en pergami (99-254) i els índexs finals (d'incipits, d'autors i d'obres anònimes i de noms de persona i de lloc) (259-309).

La introducció explica la consistència i les vicissituds de la documentació de la seu de Barcelona relativa al Cisma d'Occident (11-13), l'opció de catalogar també la literatura del temps immediatament posterior al del Cisma, però de tema tan relacionat com és el de la supremacia del concili o del papa (14), la metodologia emprada en la descripció dels divuit volums (amb atenció a llur constitució material, als textos copiats, i als autors) i la seva aplicació, àdhuc tipogràfica, la presència de problemes d'evolució textual amb motiu de successives elaboracions d'un mateix text (cas dels tractats escrits per Benet XIII o de la informació dels cardenals sobre l'elecció d'Urbà VI) (16-17). El divuit volums contenen cent vint-i-quatre textos que cobreixen tot el temps i la problemàtica del Cisma d'Occident i alguns temes més generals de naturalesa jurídica i històrica (17-18). L'autor dedica força atenció a exposar les seves observacions entorn de la forma d'escriure i d'enquadernar els volums i de la manera de preparar el material, amb el resultat que l'únic tipus de lletra és «la minúscula gòtica, tan evolucionada, però, que feia preveure l'entrada en escena d'un nou tipus, denominat humanístic després» (20), i que es pot resumir en sis tipus, personificats en les lletres b, d, g, l, s, v (21). També per llur procedència els còdexs es divideixen en dues meitats, la formada pels nou primers i la dels altres; aquests, procedents de l'esmentat Francesc Climent i, en darrera instància, de la copisteria papal de Peníscola o veïna; els primers, amb forta representació de la literatura produïda entorn del concili de Basilea, fan pensar en la biblioteca de Joan de Palomar o d'algun altre dels barcelonins que hi assistiren (22).

La documentació en pergami, objecte dels regests de la segona part del cos del volum, procedeix tota de Francesc Climent, al qual, com a autoritat de la Cambra Apostòlica de Benet XIII, havia fet cap la d'altres funcionaris de la mateixa Cambra, com és ara Jaume de Ribes. Hom explica la feina de formació definitiva del fons (pergamins acollits en el fons «Cisma d'Occident» resultà que no n'eren i que en canvi n'hi havia en d'altres seccions d'aquell arxiu, 23), cosa que comportà la restauració de molts exemplars i, aspecte més pròxim al nostre interès, l'elaboració de regests, en els quals «hom posà esment especial a presentar una visió extensa del contingut dels textos que expressés les idees bàsiques i tot allò que fes referència a preus i a noms de persones implicades directament en l'afer» (23). La importància del fons pot ésser percebuda pel sol fet que cent-dos dels seus documents són butlles

de Climent VII, de Benet XIII i de Martí V (24), «la meitat de les quals conserven en immillorables condicions el segell de plom pendent». Una part important d'aquesta documentació es refereix als aspectes econòmics de l'expedició marítima destinada a alliberar Benet XIII durant el setge al qual la Casa de França el sotmeté en el Palau Papal d'Avinyó, expedició realitzada l'hivern de 1398-1399 (25).

Concixem ja allò que són les dues parts centrals de l'obra. Ja sabem que la descripció de cada còdex és tripartita. La part central, presentació de cada text per títol, incipit, èxplícit i colofó, és satisfactòria. La tercera, recull de notícies sobre cada autor i obra, és, si no m'erro, la gran aportació personal de Baucells en aquest seu treball, car ha identificat la persona d'autors només qualificats per llur càrrec a l'hora de copiar-ne l'obra ara catalogada. A fi d'evitar que el lector consideri excessiu aquest nostre judici, assenyalaré que en algun cas les notícies podien ésser més abundants, com per exemple en parlar de Pierre de la Palu, car el judici de l'extret català de l'*Expositio super Apocalypsi* de fra Peire Joan (Oliu), fou publicat per Josep Pou i Martí al final del seu *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes* (54, 6). Dit això, cal deixar constància que l'esforç fet per l'autor a fi d'informar sobre qui era l'autor dels diversos textos copiats en els divuit manuscrits i els resultats als quals ha arribat constitueixen una aportació de primera mà i de gran mèrit. En un pla més acostat a nosaltres, tenim en la descripció dels esmentats còdexs notícia precisa d'obres d'autors nostres, en algun cas en còpia única, com el de Joan Burgunyó (37) i algun tractat de Benet XIII escrit a Peníscola (79) o en còpies que fins ara havien passat desapercebudes, com en el cas dels altres tractats de l'esmentat Benet XIII (77, 87) o en el *De moderno Ecclesiae schismate*, de sant Vicent Ferrer (76-77). Remarquem, encara, ultra el fet de tractar-se de còpies úniques, que el *Super horrendo et funesto casu obedientiae papae subtractae in regno Aragoniae* (cod. 132) i els textos copiats en el cod. 133 són escrits que ens permeten de conèixer les raons jurídiques que justificaven davant els propis ulls la resistència a ultrança en la roca de Peníscola durant el quinquenni de 1416-1421 (79-86).

El reconeixement de la importància dels textos i de la riquesa de les notícies aplegades a fi d'identificar-los i col·locar-los en l'ambient del qual nasqueren ens justifica a expressar que hauríem desitjat informació sobre dos extrems en l'apartat inicial de cada descripció, la de la materialitat del volum: el primer és saber si es tracta d'un tom des del primer moment unitari o si en algun moment eren dos o més, posteriorment agrupats; l'altre element és el de saber els plecs que formen cada conjunt i la composició de cada plec, cosa que en algun cas és coneguda per la notícia que en dóna el copista (45).

Seria difícil de ponderar com cal el contingut dels prop de sis cents registres de la segona part. Ja en la presentació del treball, a la qual ja ens hem referit, l'autor afirma que hom ha cercat completesa a l'hora de fer tals resums. El resultat només pot ésser qualificat de satisfactori, car en realitat l'abundància de notícies de tota mena que ens proporcionen els esmentats registres només pot ésser ponderada per aquell que els llegeixi directament. La immensa majoria, per no dir tots, són de naturalesa econòmica, i permeten de saber allò que econòmicament representava una cort papal, tot i viure en situació precària com la de Benet XIII —una precarietat que augmentà amb els anys, fins a arribar a no poder pagar els deutes a la pobre gent de Peníscola—: lloguer de ballesters, nòlits de barques, lletres de canvi entre ciutats diverses de la Mediterrània, jueus conversos, ajudes a estudiants universitaris, viatges d'enviats del papa i una llarga rècula. Un dels punts que segurament resultarien clarificats d'aquesta documentació seria el relatiu a les bases econòmiques de la resistència de Benet XIII, malgrat que les bases geogràfiques fossin cada vegada més limitades.

Un llibre, doncs, que enriqueix els nostres coneixements i ens posa a l'abast de la mà uns fons molt importants, fins ara només coneguts de forma imprecisa. Un llibre que en demana un de complementari, amb els registres de la documentació en paper, encara més nombrosa, del mateix fons del Cisma d'Occident de l'Arxiu Capitular de la Seu de Barcelona. Hom es permet de demanar-lo públicament al mateix autor.

Josep PERARNAU

J. F. LE NAIL, H. CAVAILLÈS, B. DRUÈNE, C. DESPLAT, F. A. FLORISTAN, A. J. GORRIA, A. BRIVES, F. BABY i M. PAPY, *Lies et passerries dans les Pyrénées*, Tarbes, Société d'Études des Sept Vallées i Bibliothèque Centrale de Prêt, 1986, X, 236 pp.

Aquest volum engloba les diferents comunicacions presentades al col·loqui de Luz-Saint-Sauveur de juny de 1985, precedides per la utilíssima reedició de dos clàssics introbables: «*Une fédération pyrénéenne sous l'Ancien Régime*» d'Henri Cavallès (1910) i «*Les lies et passerries spécialement pendant la guerre de Succession d'Espagne*» del coronel Bernard Druène (1954) (respectivament p. 1-67 i 69-108).

Amb raó subratlla J. F. Le Nail, en el seu *L'exécution des accords de patzerries entre les vallées de Barège et de Broto pendant la decennie 1580-1589* (p. 157-172) l'interès lingüístic d'aquests tractats «internacionals» entre valls veïnes situades a banda i altra de les diferents fronteres polítiques pirinenques que s'han anat succeint al llarg dels segles (*fronteres entre sobirans, fronteres entre diferents estats* d'un mateix sobirà, *fronteres entre «valls»* propiament dites —en el sentit polític de la paraula «vall»— o entre confederacions de diferents valls). Ell és l'únic, d'altra banda, en aturar-se uns instants a sospesar-lo, aquest interès lingüístic, a dedicar unes ratlles a dir que, en el registre per ell consultat i que va de 1563 a 1651, es produeix una evolució del gascó escrit (constellat d'«hispanismes») a un francès constellat de gasconismes. Cap dels altres autors sembla haver fet l'esforç de buscar els originals en aragonès, gascó, català i llenguadocià de concòrdies que citen en versions franceses o castellanques de registres de terra baixa de transcripcions tardanes (així veiem un privilegi de 1272 i de Jaume I als habitants de la vall d'Ansò *en castellà*). En molts casos, l'original de tals *lies i patzerries* es deu haver perdut, o es troba a improbables golfes d'impredictibles cases dalt de qui sap quina de tantes muntanyes: però hauria estat de desitjar que algun més dels diferents participants se l'hagués plantejat, el doble problema. Reserves que no impedeixen que es tracti d'un llibre indispensable a qui s'interessi per l'evolució de les relacions entre valls pirinenques. Entre els treballs inclosos que més concretament afecten la història de Catalunya, cal destacar els d'H. Cavallès i B. Druène ja esmentats, i també *Les passerries entre l'Andorre et le Haut-Sabarthès dans le système pastoral ariégeois* de F. Baby (p. 181-196) d'on (al costat de moltes altres dades d'interès) voldria destacar les imbricacions polítiques dels pluriseculars litigis per la *Solana* entre Encamp-Canillo i la comunitat de Merenhs, o dels drets de pastura andorrans a les muntanyes de Gudanes (pels quals devien tributar i prestacions en treball al senyor de Gudanes i a la comanda dels hospitalers de Capoleg-Gabre, del *Gran Priorat de Tolosa*, documentades si més no al llarg dels segles xv-xvii), o dels diferents ritus que acompanyaven la renovació de concòrdies entre la Vallferrera i Vicdessos, i entre Ordino i Miglos o bé Ordino i Siguer; o encara, del fet mateix que «*la géographie des passerries dans les Pyrénées ariégeoises laisse subsister quelques blancs: les vastes communes d'Ustou, d'Aston, de Mérens ou de l'ancien consulat d'Ax-les-Thermes ne sont jamais mentionnées*»: però justament —i

això l'autor que ho atribueix a autosuficiència en matèria de pastures no ho indica— es tracta de «valls» frontereres en contínua, endèmica guerra de penyores i contra-penyores amb les veïnes, si més no al llarg dels segles en què aquestes es troben relativament documentades (xv-xvii). I, com explica F. Baby, «*l'antécedence des droits du comte de Foix ou des seigneurs de Cerdagne dans le Haut-Sabarthès reste confuse*». I si, més encara que de fets derivats de la lògica econòmica, l'existència de lies i patzeries «immemorials» depengués de vegades més de circumstàncies polítiques igualment «immemorials», dins de la mesura que aquestes remuntessin a èpoques específiques si bé encara no identificades en les quals les valls pactants es trobessin ja sota sobiraniaes —o l'equivalent de sobiraniaes— *distintes*? Inimaginables resulten «lies i patzeries» entre les dues Cerdanyes, o entre l'Empordà i el Vallespir (i un *conlloc* no és el mateix); a circumstàncies polítiques més que no pas a cap lògica geo-econòmica sembla degut que Andorra, la Cerdanya o el Capcir hagin transhumat durant segles amb la plana d'Urgell prou llunyana (contràriament a l'afirmació d'A. J. Gorrias, p. 140, «*durante siglos los valles y núcleos rurales de ambas vertientes pirenaicas han estado más unidos entre sí que con sus respectivos llanos...*», el que passa, és que els «*respectivos llanos*» han canviat). Més que d'imprecises circumstàncies, es pot parlar de *voluntarisme* polític en el cas de la sobrevivència a-econòmica de les *faceries* navarreses (cf. F. A. FLORISTAN, *Reflexión geográfica sobre las facerías de Navarra*, pàgines 123-137).

Núria SALES

Lluís G. CONSTANS I SERRATS, *Diplomatari de Banyoles*. Volum I. (De l'any 822 al 1050.) Banyoles (Centre d'Estudis Comarcals) 1985, 351 pp.

La monumental edició del primer volum del *Diplomatari de Banyoles*, amb el format de 27 cm d'alt i l'inici de cada document a la plana dreta, deixant els blancs que s'escauen, té sentor de peça de bibliòfil, recolzada per la qualitat del paper i dels tipus d'impremta.

També mostra la convicció del seu compilador, de la validesa de l'imperatiu de certa historiografia d'enllà del Pirineu: «Les textos, d'abord». Mn. Constans, traspasat el 1955, havia dedicat un imponent esforç a recollir els documents referents a Banyoles i a la seva rogalia (comarca segons alguns) en sis volums que restaren mecanografiats. Surt ara d'impremta el primer tom, que comprèn els textos datats entre 822 i 1050. Una nombrosa comissió, de la qual s'enumeren els membres a la contraportada, ha pres cura dels treballs editorials.

Precedeix una introducció (pp. 4-128) on es donen les línies històriques del monestir, de les seves esglésies filials i priorats, i dels drets feudals que posseï la casa de Sant Esteve de Banyoles; se n'estableix l'abaciologi i es presenten dades sobre la vila de Banyoles, la comarca i els castells feudals i cases de cavallers arrelats dins d'aquesta. És probable que si l'autor hagués treballat més recentment la introducció (i en va ésser impedit per la mort) hi hauria inclòs algun capítol sobre les masies i la pagesia, que coneixia prou bé per haver escorcollat multitud d'arxius de cases pairals. En tot cas és sensible que aquest llarg estudi no contingui referències arxivístiques que abonin les afirmacions més importants, que no sempre es basen en la documentació publicada o a publicar al mateix *Diplomatari*.

Supleix parcialment la deficiència un apartat de «Fonts i bibliografia» (pp. 129-139). La bibliografia s'atura el 1955 i conté algunes referències donades de forma incomple-

ta, com són, per exemple, les obres de Saussy o el *Bullarium Romanum*. Pel que fa a les fonts arxivístiques, ens permetem d'assenyalar que nosaltres mateixos vam reeditar un inventari del mateix Mn. Constans i que ha aparegut, amb deficiències que no se'ns poden atribuir, dins els «Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles 1980-1984», pàgines 9-25, sota el títol «L'Arxiu del monestir de Banyoles». Ens preguntem per quin motiu les pàgines paral·leles del Diplomatarium han estat mantingudes en l'estat en què les deixà l'autor, quan el mateix Centre editava quasi simultàniament un text que les precisava, tot detallant-les.

Els documents publicats són 68. Entre ells s'hi troben sis inèdits del Cartoral de Carlemany de l'Arxiu Diocesà de Girona (núms. 39/40, document únic, 47, 56, 64, 65 i 67) i dos inèdits de diversa procedència (núms. 27 i 55; el primer és l'acta de consagració de l'església de Fontcoberta, de l'any 917). S'han intercalat també una sèrie de registres i citacions falsificades, referents a la família de Cartellà (núms. 11, 15, 33, 34, 38 i 48).

La resta de documents provenen del *Viage Literario* de Villanueva i de les *Noticias Históricas* de Montsalvatje o bé són diplomes carolingis editats per Abadal, tot i que la citació de la *Catalunya Carolíngia* es trobi a faltar als documents núms. 10, 18, 32 i 36, que Constans devia transcriure abans del 1952, data de publicació del llibre fonamental d'Abadal.

Els documents núms. 17 i 18 no han estat collacionats amb les seves còpies més antigues, conservades al Cartoral de Carlemany, ja citat. Al document 23 s'observa una flagrant contradicció entre el registre i el text. Segons que sembla, les troballes de documents efectuades després de la mort de l'autor del recull, s'han intercalat amb diversos procediments a fi de no canviar la numeració de les peces. Així, entre els documents 32 i 33 s'hi troba un 32/33, i entre el 39 i el 40, un 39/40 que hauran de complicar la confecció futura d'índexs. El punt màxim d'originalitat s'assoleix a propòsit de l'acta de consagració de l'església de Sant Esteve de Banyoles de l'any 957. Nosaltres havíem fet avinent al Centre d'Estudis Comarcals el registre aparegut a *Revista Catalana de Teologia V* (1980), pp. 155-156. L'opció presa dels editors ha consistit en editar l'original (Biblioteca de Catalunya, Arxiu, núm. 8449) i un facsímil força defectuós del document (pàg. 249) tot donant-li el núm. 37; es notarà que ni la numeració arxivística del pergamí ni aquell registre no es donen a conèixer. Després, amb el núm. 37 bis, es reitera el text, segons una còpia de 1624 que Constans havia transcrit.

El treball metòdic d' anotació dels documents, consistent a indicar les equivalències i ubicacions actuals dels topònims que s'hi contenen forneix a l'edició la seva màxima utilitat, complementada amb els mapes finals.

Cal augurar-se que els treballs de preparació per a la impremta de futurs volums del diplomatarium tinguin en compte les deficiències, fàcilment subsanables, que hem indicat. A les transcripcions, caldrà regularitzar l'ús de les majúscules; al document 57 pot llegir-se *Domno*, *Comitato*, *Abbatis*, *Congruit*, *Sanctae*, que haurien d'anar amb minúscula. Correctament reelaborada, una compilació meritòria pel temps en que es va treballar, però envellida en el moment present, podria justificar la seva publicació.

Josep M. MARQUÈS

Josep M. PONS I GURI, *Inventari dels pergamins de l'Arxiu Històric «Fidel Fita» d'Arenys de Mar*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1984, 696 pp.

Es regesten 2 370 pergamins; un pertany al s. x (el políptic de S. Pere de Vilamajor), 7 al s. xi, 29 al s. xii, 128 al s. xiii, 628 al s. xiv, 487 al s. xv, 829 al s. xvi i 260 als segles xvii-xviii.

La introducció informa de la procedència immediata dels pergamins; 1 378 d'ells constitueixen el fons dels batlles d'Arenys i St. Celoni, amb documents referents a aquestes poblacions, així com a La Bisbal, Cruïlles, la vall d'Hostoles, Tordera i Pineda. S'hi troben 132 peces de l'arxiu municipal de Sant Celoni, 14 del de Pineda i una (el 2 134, si no ens errem) del d'Arenys de Mar. Dos arxius familiars hi són presents; el del mas Vilar de St. Cristòfor de la Castanya, que aporta 19 pergamins ben antics, i la casa Gelats de Santa Susanna, d'on procedeixen 531 documents, alguns dels quals són referents a Maçanet de la Selva i Vidreres. Provenen de la comunitat de preveres d'Arenys de Mar 187 peces. La resta són conjunts facticis; col·lecció Pons Guri (45 pergamins) i Fons Notarial (20 pergamins).

Als índexs pot comprovar-se que les localitats interessades són molt més nombroses que les evocades fins ací. Quan el topònim d'una població pot incloure un nom de sant (Pineda i St. Pere de Pineda), s'han reiterat les entrades amb detall de les referències, sigui amb el nom del sant, sigui sense. Únicament caldria remarcar que no ha estat batejat amb prou precisió un índex que es titula «Índex de poblacions», ja que conté també noms de masos i d'indrets. L'altre índex, «Índex alfabètic» inclou noms de persona, però també d'institució (per exemple, «Hospital de Pobres de St. Celoni»), que altres vegades hem vist catalogar per la localitat on radiquen. Un i altre, a més de la seva utilitat immediata per a accedir als registres, forneixen material abundant als interessats en l'onomàstica.

Els registres s'inicien amb substantiu («Venda que fa...»). Llevat dels de testaments, que solen limitar-se a donar el nom i població de veïnatge del testador, són registres extensos, on es recerca de definir amb precisió els actes jurídics; s'evita, amb tot, de donar les quantitats referides als preus de venda i a les èpoques. Sovint s'han preferit mots d'un cert arcaisme («condamina», «pabord», «camerer», «nauta»). També pot trobar-se escrit «Gazerans» i «Gacerans», quan, tractant-se de traduccions del llatí semblaria oportú d'unificar-les (Gaserans).

En les referències bibliogràfiques que acompanyen alguns registres hi apareix la citació de la *Circular de l'Arxiu Històric i Museu Fidel Fita*. Amb una presentació modestíssima, aquesta circular acomplí des de 1960 una tasca de difusió que pocs arxius han igualat. El volum que hem presentat és testimoni i resultat d'una tasca d'anàlisi lenta i acurada, i n'acredita el valor.

Josep M. MARQUÈS

Josep M. PONS I GURI, *El cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*, Barcelona, Fundació Noguera (Textos i Documents, 7), 1984, 413 pp.

La canònica agustiniana de Roca Rossa, situada a la parròquia d'Hortsabinyà de la diòcesi de Girona, inicia la seva existència abans del 1177, probablement el 1145, gràcies a la generositat de Guerau III de Cabrera, vescomte de Girona i Urgell. Acollí un màxim de sis canonges, si bé el nombre d'aquests es reduí des del segle xv. La casa fou suprimida en 1592 i les seves rendes restaren afectades a la mitra de Solsona des de 1593.

El cartoral ara editat es conserva a l'arxiu diocesà de Solsona. Escrit el 1311,

recollí 181 escriptures referents al priorat agustinà i a la petita casa del mateix orde de S. Corneli de Montells (Fogars de Tordera) que li havia estat unida. S'hi han afegit quatre pergamins més del priorat, no inclosos al cartoral tot i ésser anteriors a l'any de confecció d'aquest. En apèndix es donen el text de la visita pastoral de 1383, a la canònica, una sentència arbitral de 1407 sobre els emoluments, alimentació i obligacions dels canonges, redactada en català (pp. 380-388) i la visita pastoral de 1667 que pren acte de la ruïna de l'església de Roca Rossa, amb deposicions testificals també en llengua vernaclea (pp. 390-391).

Els documents transcrits entren tots dins la tipologia dels títols de propietat i són agrupats per llocs: donacions de la casa i delmes de Tordera (núms. 1-11), Hortsabinyà i Vallmanya (12-27), S. Cebrià de Fuirosos i Palautordera (28-35), Maçanet de la Selva (36-51), Riudarenes (52-59), St. Genís de Palafolls (60-76), Tordera (77-123), S. Maria i S. Pere de Pineda (124-148), Fogars de Tordera (149-159), Reminyó (160-161), Corró i Vilamajor (162-173), Hostalric, Gaserans i Maçanes (174-181).

L'edició manté per a cada document la rúbrica de resum que en dóna el cartoral i relega al «Sumari cronològic d'instruments» (pp. 329-364) els registres de les escriptures. Una relació de notaris i escrivans (pp. 365-372) i els índexs onomàstics de persones i topònims faciliten l'aproximació als documents des de distints angles.

En la introducció, a més de descriure el cartoral i de traçar un resum de la història de la casa, es presta atenció a aspectes com les mesures emprades (pp. 20-21; a notar la quartera *vilana*) i l'evolució de la redacció de les escriptures a causa de l'entrada del dret romà a principis del s. XIII (pp. 22-31) que comportà l'esment per part dels notaris del Senat Consulte Velleià o de l'*Epistola Divi Adriani*.

Josep M. MARQUÈS

Joseph J. GWARA, Jr., *The Sala Family Archives: A Handlist of Medieval and Early Modern Catalonian Charters*, Washington D. C., 1984, XXVIII i 128 pp.

Comencem pel fet que aquest llibret ens ofereix una notícia: la de l'existència d'un fons de documentació procedent de Catalunya, i més en concret de la Plana de Vic o de comarques veïnes, en la Georgetown University Library de Washington, ací presentada i resumida en registres. La col·lecció és formada per dues centes quaranta dues peces, a les quals cal afegir-ne quaranta-set d'esparses també als Estats Units de Nord-Amèrica en la Smithsonian Institution de la mateixa ciutat, en l'Edward Laurence Doheny Memorial Library, de Camarillo (Califòrnia), St. John's Seminary, peces aquestes també objecte de registre en la publicació que ens ocupa. Divuit d'entre el primer grup de documents són escrits en català (IX), els altres en llatí. La pàgina IV conté la fotografia, molt reduïda, d'un dels esmentats documents. Tret de quatre, tots els altres són escrits damunt pergami. Els textos copiats contenen actes de naturalesa econòmica, tant de camp eclesiàstic com civil i permeten de reconstruir amb una certa completesa les vicissituds, també genealògiques, del senyoriu damunt Montorroell (Lluçà, Vic), de 1297 a 1585 (xvi-xvii). També permet de realitzar un major coneixement d'una branca de la família dels Sala, coneguda a Vic i comarca tant en l'àmbit eclesiàstic (canonges de la catedral) com en el del governament de la ciutat (consellers per al sector reial).

La col·lecció abandonà la Plana amb motiu de les guerres carlines i arribà a les mans del cònsol dels EE. UU. a Barcelona, Herman Scheuch, el fill del qual la portà

a Nord-Amèrica entorn de 1890. El 1916 se'n separaren els setze documents ara a la Smithsonian Institution. Fins a 1930 en desaparegueren vuitanta-vuit d'altres i així, de més de quatre-cents documents, la col·lecció completa no en té ara més de dos-cents vuitanta-nou de localitzats.

Aquests són ara objecte d'altres tants registres en llengua anglesa. Cada un d'aquests conté, ultra les cotes anteriors, les mides i el material de la peça, la indicació del o dels notaris que han intervingut en la redacció o en la còpia del document, el resum del contingut, el protocol i la signatura actual.

No cal dir que els registres proporcionen nombre de dates que han d'ésser benvingudes, car permeten una més rica documentació de base per als possibles estudiosos de la temàtica objecte d'aquelles peces. El fet d'haver-la posada a l'abast dels estudiosos en aquest llibre és també digne d'agraïment.

Per al cas que situacions d'aquest tipus es repetissin en relació a fons catalans emigrats als Estats Units d'Amèrica o a d'altres països, creuríem que cal remarcar o demanar dues coses. La primera és el màxim de fidelitat en la transcripció dels noms. Justament trobem en aquestes pàgines algun cas que es col·loca més enllà del límit del tolerable. Així, en el registre núm. 68 és esmentat un «Raymundus Bone Memorie, abbot of the monastery of St. Maria Stagnensis» (28). Seria un cognom ben estrany el de «Bone Memorie», si no fos la senzilla fórmula que acompanyava el nom d'un dignatari seglar o eclesiàstic després de mort. Ara, en canvi, és possible que algun historiador despistat introduueixi en la llista d'abats de Santa Maria de l'Estany un Ramon de Bona Memòria. I en una línia del número 204 hi ha dues faltes garrafals: «... de Sancto Diovisio [?] of Gerona, and Ludovicus Canta of Burgos...». Vistes les coses des de Catalunya (i enlloc poden interessar les dades d'aquella documentació tant com actí), és imperdonable de no saber identificar un membre de la poderosa família gironina dels Sant Dionís; cal, doncs, llegir bé, «... de Sancto Dionisio». I aquest misteriós senyor «de Burgos» no és tal, ans «un burgensis ville Perpiniani», és a dir, un ciutadà de Perpinyà. D'altra banda, ja seria estrany que un senyor «de Burgos» fos un dels «Deputati Generalis Cathalonie». El millor, doncs, que podrien fer els senyors «misters» d'USA, atès que no són capaços d'interpretar bé ni les coses més elementals, com distingir un ciutadà de Perpinyà d'un de Burgos, seria retornar la documentació allà d'on mai no hauria d'haver sortit. Seria una acció que honoraria Nord-Amèrica. Però si llur sentit del «business» no els ho permet, almenys que es colloquin a l'altura de saber comprendre allò que tenen entre mans. L'altra petició és que una col·lecció de registres com la que tenim davant no hauria d'ésser mancada d'un bon índex alfabètic de noms propis, tant de persones com de llocs, millor encara si l'índex fos més ric, com és ara d'objectes presents en la documentació i d'altres elements possibles. Afegim la necessitat de precisió en les dates, car la del núm. 11, «VIII kal. martii 1319» és, en realitat 1320.

Alguns dels documents van, per una raó o altra, més enllà de l'interès local: així, els números 77, 83, 84, 85 i 100 són rebuts de diners lliurats al representant de la Cambra Apostòlica immediatament abans del Cisma d'Occident, Pere Borrer. El número 106 correspon a un plet, en el qual fou àrbitre Jaume Callís. Els números 167, 175 i 18° són relacionats amb Antoni Tallander, el conegut mossèn Borra. El número 220 és una sentència donada per un jutge del tribunal de la Inquisició, Diego Sarmiento el 1551.

Josep PERARNAU